

užimti Ukmergės vokiečių prižiūrėjo miesto vadovo (burmistro) vietą.

Tačiau Tėtis, nenorėdamas dėtis su okupantais, atsisakė pasiūlymo motyvuodamas, kad džiaugiasi galėdamas dirbti savo mėgstamą mokytojo darbą, o administracinės pareigos jo nevilioja, nors tas pažįstamas lyg tarp kitko priminė, jog tie, kurie nenorėsią padėti Reichui, gali būti išvežti dirbti priverstinių darbų į Vokietiją arba gali baigtis dar blogiau... Tačiau ir po tų žodžių Tėtis pakartojo, kad kolei galima, kaip mokytojavęs, taip ir mokytojausias.

Tą dieną Tėčio nuotaika buvo gana prislėgta, jis mažai kalbėjo ir buvo susimąstęs. Vakare jo veidas kiek nušvito, kai Mama, užtiesusi balta staltiese stalą, vakarienei atnešė ašotį mūsų karvutės Liepos šviežio pieno, priraikė močiutės keptos ruginės duonos, padėjo tik ką iš sūrmaišio išimtą sūrį ir Tėčio bičių medaus.

GIMNAZIJOS rūmuose radome teigiamų pasikeitimų. Visų pirma klasėse vėl sušvito kryžiaus, Vyčio horeljefai. Pašalinus ant jų užkrėstą tinką, jie atsidengė lyg nieko ir nebūtų buvę. Koridoriuje horeljefiniame triptike, kuriame pavaizduota geografijos pamoka ir moksleivis, rodantis žemėlapyje Klaipėdą, ranka buvo uždažyta juodai. Mat vokiečiams nepatiko, kad Klaipėda yra parodyta kaip Lietuvos dalis, nes jie 1938 m. kovo 22 d. Klaipėdos kraštą buvo užgrobę. Džiaugiausi, kad gimnazijos vestibulyje išlikęs gražusis akvatoriumas, iš kurio sifonų taip malonu atsigerti tyro Ukmergės šaltinių vandens.

Tais metais lietuvių kalbą ir literatūrą dėstė atvykęs iš Kauno mokytojas R. Stankūnas. Jo dėstymu visi buvome sužavėti, o man atrodė, kad tik šitoksai mokytojas gali gerai išmokyti gimtosios kalbos. Ankstesnėmis metodikomis mokytį gramatikos ir ypač kirčiavimo dalykai menkai tebuvo išlikę atmintyje, o mokytojas R. Stankūnas visa tai taip paprastai ir suprantamai išdėstė, jog atrodė, kad apskritai neišmokyti tokio dalyko tiesiog negalima. Jis padėjo tvirčiausius lietuvių kalbos gramatikos pagrindus. Man pasirodė, kad visa, kas buvo mokytasi iki jo dėstymo, tai tik lietuvių gramatikos painiavų painiava.

Pradžioje vokiečių kalbą dėstė mokytojas Botyrius. Jis mus mokė tik porą mėnesių, bet per visą tą laiką teišmokė taisyklingai ištarti *Lampe* ir *Lappen*, nes jam atrodė, kad mes vis negerai ištardavome „p“ be duslaus sproginimo. Paskiau vokiečių kalbos mokytoju ir klasės auklėtoju buvo paskirtas mokytojas M. Reinkis. Tai energingas, drausmingas, gabus mokytojas. Jam pradėjus mokytį, vokiečių kalbą lukštenome kaip žirnius.

Istoriją dėstė labai graži, elegantiška brunetė mokytoja Žilinskaitė. Ji puikiai mokė istorijos, bet klasės nedrausmindavo ir jos pamokose mokiniai iškrėsdavo nemažai pokštų. Kadangi klasė buvo erdvi, tai pamokos metu mokiniai susitardavo ir, tyliai sėdėdami, tik kojomis pasispirdami

Prof. R. Baltrušio lietuvių kalbos ir literatūros mokytojas gimnazijoje Rapolas Stankūnas. Ukmergė, 1965 m.

suoluose, parketu imdavo iš lėto slinkti nuo mokytojos stalelio tolyn. Ji viso to lyg nepastebėdavo, tačiau apie vidurį pamokos susidarydavo toks vaizdas: mokytoja besėdinti prie stalelio klasės pradžioje, o mokiniai su suolais jau nuvažiavę į klasės galą. Tada ji liepdavo mums sugrįžti su suolais į vietas, bet nebardavo.

Kartą prieš mokytojos Žilinskaitės pamoką mokinyš Cijonėlis akvarelinais dažais išsidažė veidą ir atsėdė suolan kaip klounas. Mokytojai įžengus, visa klasė netvėrė juokais, o ji tarytumei nieko nepastebinti pradėjo pamoką. Cijonėlis, norėdamas įsitikinti, ar tikrai mokytoja jo nepastebi, ėmė visaip vaipytis. Tada mokytoja Žilinskaitė, žvilgterėjusi į jį, ramiausiai paprašė išeiti iš klasės nusiprausti ir po to sugrįžti. Visas „triukas“ Cijonėliui baigėsi konfūzu.

Matematiką dėstęs mokytojas A. Būnikis menkiausią klasės pokštą palydėdavo ilgais pamokymais. Tai žinodamas, neišmokęs pamokos mokinyš imdavo ir garsiau klasėje šūkteldavo vildamasis, kad tada jau atsakinėti tikrai nereikės, nes mokytojas iki skambučio visus lenks prie padoraus elgesio.

Itin savotiškas buvo lotynų kalbos mokytojas Pijus Murauskas (pravarde Ryža). Tai buvo labai impulsyvus, griežtas ir reiklus mokytojas, puikiai išmokydavęs lotynų kalbos. Mokinius jis klausinėdavo savotiškai. Paskaukęs mokinį atsakinėti, pirmiausiai įsitempęs imdavo klausytis ir kartu akylai stebėti klasėje sėdinčius – ar kas nepasufliuos atsakinėjančiam.

Po to lėtai tardamas žodžius kreipdavosi į atsakinėjantį mokinį:

– Prašau išlinksniuoti žodį *nauta*.

Mokinys pradeda:

– *Nominativus nauta, genetivus...*

Čia jis staiga jį nutraukdavo, garsiai sušukdamas:

– Nereikia, nereikia... pasakė, pasakė... Prašau toliau *dativus...*

Ir akylai stebėdamas klausydavosi. O čia kažkuris tyliai ištaria:

– *Nautam.*

– Pasakė, pasakė... nereikia... Toliau *accusativus...* pasakė, pasakė... nereikia. Toliau *pluralis nominativus...* pasakė, pasakė... nereikia...

Atsakymų baigtis – „Prašau sėstis“, o dienyne atsiranda dvejetukas.

Naudodamasis tokiu metodu, atpratindavo mokinius nuo bet kokio sufleravimo.

Lotynų kalbos rašomuosiuose tekdavo lietuvių kalbos tekstą versti į lotynų. Rašomųjų darbų metu menkiausias kryptelėjimas suole buvo laikomas bandymu nusirašyti. Tokiu atveju jis mokinio rašinio lapą pažymėdavo varnele, kad pažymys bus sumažintas. Rašomojo darbo metu mokytojas P. Murauskas lėtai vaikščiodavo tarp suolų ir staiga pasisukęs visą klasę akylai imdavo stebėti – galbūt kas bando nusirašyti. Po to vėl eidavo į priekį ir vėl pakartodavo savąjį sukinį. Klasėje susidarydavo savotiška įtampa. Visa tai matant, mokiniui Vladiui Karatajui (vėliau jis tapo Vilniaus dailės akademijos profesoriumi) kilo noras koku nors būdu iškrėsti pokštą. Jis užrašė ant lapelio „Ieškau gyvenimo draugės“ (mokytojas P. Murauskas buvo nevedęs), išsitraukė iš švarko atlapo *spilikutę* ir, kai mokytojas ėjo pro šalį, bandė tą lapelį iš užpakalio prisegti jam prie švarko apačios. Tačiau tuo momentu, kai jau segė užrašą, mokytojas, kaip jam įprasta, staigiai pasisuko. Ir ką gi... mokytojas, visas išraudęs, viena ranka graibydamasis užpakalinėje kūno dalyje, skuba į klasės priekį šaukdamas:

– Lauk iš klasės!.. Lauk iš klasės!..

Ir tuo metu, iš kelnių ištraukęs *spilikutę*, iškėlė ją į viršų ir, treptelėjęs koja, dar garsiau sušuko, tiksliau pasakius – suriko:

– Lauk iš mano pamokų, piemuo! Lauk! Lauk iš klasės!!!

Visi nutilome ir nežinojome, kuriam čia reikia išeiti. Atsistoja Vladas Karatajus ir atsiprašydamas ramiai ima aiškinti:

– Dovanokite, tamsta mokytojau, aš norėjau *spilikutę* paduoti kitoje eilėje sėdinčiam, jo parkeris užsikišo... bet, – tęsė mikčiodamas, – kai jūs taip staigiai pasisukote, aš... aš... išsigandau, ranką su *spilukute* traukiau į save, bet ji jums įsmigo... Labai atsiprašau, bet tai netyčia...

Suprantama, tas pasiaiškinimas tarytumei lyg ir buvo panašus į teisybę, nes patį raštelį pavyko suglemžti saujon! Tačiau mokytojas, nors ir ne taip garsiai, bet vis tiek reikalavo:

– Išeik iš klasės, lauk iš klasės...

Visa ta išdaiga V. Karatajui baigėsi tuo, kad mokytojas dovanojo ir to nuotykiu nekėlė Mokytojų taryboje. Bet vėliau vis dėlto kažkuriam buvo pavykę mokytojui P. Murauskui užkišti už palto apykaklės tą „Ieškau gyvenimo draugės“ užrašėlį.

Išdaigos išdaigomis, tačiau, norint įvykdyti mokytojo reikalavimus, tekdavo lotynų kalbai skirti labai daug laiko. Dar ir dabar, po šešiasdešimties metų, galime padeklamuoti Vergilijaus ar Ovidijaus poezijos ar pacituoti Cicerono kalbą ištraukas.

Vokiečių okupacijos metais mokslas ir auklėjimas gimnazijoje vyko panašiai kaip ir Nepriklausomos Lietuvos laikais. Nė vienas mokytojas nesistengė aiškinti kokių nors nacionalsocializmo idėjų ir ugdė mumyse darbštumą, meilę Dievui ir tėvynei Lietuvai. Mokėmės taip pat iš Lietuvoje gimnazijoms leistų vadovėlių, kuriuos vokiečiųmečiu jau tekdavo pirktis iš aukštesnių klasių moksleivių, nes naujų nebebuvo, arba naudotis užrašais. Užrašams sąsiuvinį, rašymo plunksnų ar pieštukų nestokojau, nes po Vokietijos invazijos į Čekoslovakiją Tėtis nupirko šūsnį storų sąsiuvinį, dėžutę anglų *Semper* plunksnų ir nemažai čekoslovakiečių pieštukų.

– Jeigu jau aneksuojamos Vidurio Europos nepriklausomos valstybės, – tada pasakė Tėtis, – tai nežinia, kas ir mūsų laukia, o mokytis vis tiek reikės. Jei nesunaudosite, tai tie daiktai primins tuos baisius laikus.

Tėtis ne kartą buvo teisingai prognozavęs politinius įvykius. Vienas jų išlikęs atmintyje. 1941 metų šv. Kalėdų vaišėse kalbant apie vokiečių kariuomenės pergales Rytų fronte, Tėtis pasakė:

– Mano manymu, vokiečiai pralaimės karą nepaisant, kad ir užimtų Maskvą. Juk prieš juos dar ir JAV...

Tie žodžiai daugelį sėdėjusių prie vaišių stalo nustebino. Kaipgi galima taip galvoti ir tuo labiau sakyti, kai rytuose vokiečių kariuomenė žygiuoja Volgos ir Kaukazo link, vakaruose užėmusi Prancūziją, Belgiją, Olandiją, Norvegiją, kėsina iškelti desantą į Angliją ir priversti V. Čerčilį (W. Churchill) išklaustyti Didžiąją Karalystę grojamo gedulo maršo, o Afrikoje feldmaršalo Rommelio kariai triuškina jungtines Vakarų pajėgas.

Tačiau praėjus trejiems metams, 1944 metų vasarą vokiečiams traukiantis, ne vienas tame Kalėdų pobūvyje buvęs stebėjosi, kaip vis dėlto Tėtis galėjo numatyti, kad vokiečiai pralaimės. Deja, tada tie samprotavimai nesibaigė be pasekmių. Netrukus Tėtis gavo iš Ukmergės apskrities mokyklų inspektoriaus J. Žemaitaičio tokio turinio raštą: „Prašau rytoj iki 1000 val. paduoti man prašymą išsikelti iš J. Basanavičiaus pradžios mokyklos, nenurodant į kurią.“ Tėtis jokio prašymo nerašė, bet buvo vis tiek perkeltas į pradžios mokyklą už Šventosios. Dėl to jam vietoje dešimties minučių teko eiti į mokyklą pusvalandį.

Šaltą 1941–1942 metų žiemą vokiečių kariuomenės žygiavimas visai sulėtėjo, o šiaurėje netgi sustojo. Paaikškėjo, kad vokiečių kariams ypač

stigo šiltų drabužių. Todėl gimnazijos mokiniams buvo įsakyta kiekvienam atnešti kokį šiltą (būtinai vilnonį arba kailinį) nedėvėtą drabužį, kuris tiktų šaltyje kovojančiam kariui. O tai jau buvo *Befehl* (įsakymas). Mama nusprendė, kad man įduos nunešti namines vilnones kojines, o seseriai – pirštines.

Užsitęsęs karas labai nualino miestų gyventojus. Mokytojų atlyginimas buvo toks mažas, o pagal korteles gaunamo maisto kiekis toks menkas, kad jie negalėjo pragyventi. Tačiau visiems buvo aišku, kad jaunimą reikia mokyti. Todėl mokinių tėvų ir mokytojų buvo susitarta, kad kiekvienas ūkį ar ūkelį turinčių tėvų vaikas mokslo metams turėtų atnešti „natūra“ atitinkamą kiekį mokytojams palaikyti skirto maisto. Man su seserimi teko atnešti po 5 kg kvietinių miltų ir po 2 kg lašinių. Be to, tėvai dar mokytojams skyrė po 100 kg bulvių ir kasdien po 1 litrą pieno. Tik materialiai remiami mokytojai galėjo bent kiek normaliau dirbti.

Pasibaigus 1941–1942 mokslo metams, klasės auklėtojas mokytojas M. Reinkis išdalino mums „Elgesio ir mokslo pažangumo pažymėjimus“. Po to klasėje mes atsistojome, atsisveikinome su mokytoju auklėtoju, vienas su kitu ir palikome savo klasę su kabančia V. Karatajaus Ukmergės miesto panoramos akvarele.

Mūsų klasėje buvo trys geri piešėjai – Vladas Karatajus, Juozas Masalskis ir Bronius Tamošiūnas. Jie pakabindavo klasėje (paeiliui) po vieną geriausią savo piešinį. Tas paveikslas, kuris ilgiausiai iškabėdavo bendraklasiams nenusibodęs, būdavo laikomas geresniu. Tais metais ilgiausiai džiugino B. Tamošiūno akvarelė „Gimnazijos varteliai žiemą“, o po to minėtasis V. Karatajaus. Paveikslai būdavo gražiai įrėminti ir po stiklu. Piešimo mokytojas I. Piščikas, pastebėjęs naują ekspoziciją, ją apibūdindavo nusakydamas, kas paveiksle gerai, kartais pridurdamas: štai šitoje vietoje galbūt būtų geriau panaudoti švelnesnius spalvų tonus arba – kompoziciniu požiūriu galėjo to nesimatyti.

Išdalinti pažymėjimai buvo patvirtinti gimnazijos antspaudu (antspaudas apskritas, jame įrašas: „Ukmergės gimnazija“, o centre Vytis) ir direktoriaus P. Naujokaičio parašu. Toks pažymėjimas jau buvo tvirtas dokumentas, nes nė vienas nežinojome, kur kitais metais teks tęsti mokslą ar dirbti.

TĒTIS pasakė:

– Ką gi, sūnau, mokslo metus užbaigė, dabar reiks rūpintis duonele. Ryt pjausime dobilus. Gal šiandieną išplak dalges.

Taip prasidėjo 1942 metų vasaros atostogos.

Dobilus pjovėme trimis dalgiais: Tėtis, Rūtavičius (mūsų žemės derliaus pusininkas) ir aš. Dobilų buvo apie pusę hektaro, tai greitai jie ir sugulė.

Liepos viduryje nukirtome rugius – Rūtavičius su žmona, Tėtis su Uršule (namų darbininkė Misiūnaitė) ir aš su Rūtavičių dukterimi, tamsaus

gymio raudonskruoste mergina. Iš pusės hektaro prikiirtome 31,5 kapos rugių. Tėtis sakė, kad tai puikus derlius, bet dar trynė delnuose varpas ir skaičiavo, kiek vidutiniškai grūdų buvo vienoje varpoje. O jų rado apie 23. Todėl tikėjosi iš vieno pasėto sulaukti 23 grūdų.

VIENĄ liepos mėnesio dieną atskubėjusi pas mus Mamos pusbrolio Jono Kuzmicko žmona proverksmiai prabilo:

– Mus ištiko didelė nelaimė. Mano Joną ir jo brolių Juozą suėmė. Jie kalėjime ir vokiečiai gali juos sušaudyti.

Ir kad ims pasikūkčiodama raudoti, dejuoti, kaip ji gyvens viena be vyro su vaikais. Šiaip nedaug uždirbdavęs, bet žuvies esą sužvejodavęs šeimai ir dar pardavimui. Mamos visi trys pusbroliai – Jonas, Juozas ir Petras Kuzmickai – buvo Šventosios žvejai, beveik profesionalai.

– Ar policija pagavo be leidimų žvejojant? – paklausė Mama.

– Kad žuvies rado, tai nieko, – pasakojo ji, – bet kad per tas žuvis reikalai persipynė su politika.

Ji ėmė pasakoti, kad jos Jonas su Juozu žvejojo netoli Kavarsko. Vakare ėmė lyti, tai jie, užvertę valteles, nubėgo pas pažįstamą E. Žėbą. Šis pavaišino degtine. Jiems besivaišinant pasirodė nepažįstamas vyras, kuris nepasisakė, kas esąs. Vakare jiems besiruošiant išeiti, ėmė kieme aršiai loti šuo. Nepažįstamasis staiga pašoko nuo kėdės ir movė pro langą. Jam išbėgus, pasigirdo šūviai, gryčion įbėgo keli policininkai ir liepė iškelti rankas aukštyn, iškratė, ginklų neradę, esą garsiai išrėžė:

– Tai ką, Žėba, pas tavo bolševikai lizdelį susuko? Juos visus sutratinsime...

Paskiau, kiek prislinkusi arčiau Mamos ausies, Jonienė pasakė:

– Jie žinojo, kad ten slapstosi žymus komunistas Jonas Vildžiūnas, bet tardomi neprabilo.

– O tą Vildžiūną pagavo? – paklausė Mama.

– Nepagavo, tik pašovė, bet jis pasislėpė, pasivožęs po valtele, ir taip išliko. Kalėjimo viršininkas sakė, kad jei penki gerai visiems žinomi Ukmergės žmonės pasirašys, kad laiduoja už juos, tai gal išleis.

Tėtis paėmė iš jos atsineštą lapą, perskaitė, pamastė kiek ir pasirašė. Gražindamas pasirašytą lapą pratarė:

– Kai išeis, tai tą savo Jonelį pasaugok, nes kitaip galiu ir aš atsidurti kalėjime kartu su juo.

TĄ VASARĄ dar kartkartėmis sužaisdavome kroatetą, bet Jonas Medušauskas jau buvo baigęs gimnaziją, rūpinosi aukštaisiais mokslais ir rečiau pasirodydavo mūsų draugijoje. Kadangi Jono brandos atestate buvo vien penketukai (labai gerai), tai į bet kurias studijas jam kelias buvo atviras. Aš vis patarinėjau stoti į mediciną, bet į tai jis tik tiek atsakydavo:

– Jeigu aš neisiu į Kunigų seminariją, tai ką bestudijuoti man nesudaro didelio skirtumo. Dabar man svarbiausia apsispręsti – ar eiti į kunigus, ar į universitetą.

Kadangi aš žinojau, kad Jonas buvo įsimylėjęs savo bendraklasę, tai išdrįsau jo paklausti:

– O kaip, Jonai, bus su tavąja mergina?

– Žinai, aš jai kaip ir esu jau pasakęs, kad mūsų draugystė tegalės gyvuoti Platono principais, nes aš vis rimčiau galvoju apie kunigystę.

– Vadinasi, tu jau esi apsisprendęs?

– Ne visai ir negalutinai, – jis man atsakė, – mama labai nori. Tačiau dar pamąstysiu vienas, pasikalbėsiu su kunigu kapelionu J. Mačiu, su kunigu E. Simaška. Galutinai nutarsiu rugpjūtyje... O dabar sužaiskime šachmatais.

Rudenį Jonas išvažiavo į Kauno tarpdiecezinę kunigų seminariją.

ATĖJUS 1942 metų rugsėjo pirmajai, gimnazijos aikštėje buvome įprastai surikiuoti iškilmingai eisenai į bažnyčią, mokslo metų pradžia skirtoms pamaldoms. Pirmieji, kaip visada, žengė aštuntokai. Jų klasės priešakyje stovėjo klasės seniūnas V. Danilevičius. Aš jį arčiau pažinojau, nes kartu dalyvaudavome gimnazijos šachmatininkų komandoje, pirma lenta žaisdavo A. Sudeikis, antra – V. Danilevičius, trečia – J. Medušauskas, o aš ketvirta. Be to, V. Danilevičius žaidė gimnazijos krepšinio rinktinėje. Apskritai jis buvo mandagus, taktiškas ir malonus jaunuolis.

Po pamaldų, sugiedoję Lietuvos himną, grįžome į klasę, kur jau mūsų laukė naujas klasės auklėtojas, lotynų kalbos mokytojas Cezaris Jakaitis. Po lotynisto Pijaus turėjome lotynistą Cezarį, kaip pas romėnus. Jis buvo jaunas, dailus, gražaus stoto, griežto žvilgsnio nevedęs vyras. Tais mokslo metais atsidūrėme dar kartą šeštoje, bet jau berniukų klasėje (VI b). Auklėtojas nusakė naujus reikalavimus ir pasiūlė patiems išsirinkti klasės seniūną. Klasėje visi sujudome, sukrotome, ėmėme garsiai kalbėti, tartis ir siūlyti kandidatus. Auklėtojas visai į tą rinkiminį procesą nesikišo, tik laukė rinkimų pabaigos. Buvo pasiūlyti šeši bendraklasiai. Mano didžiam nustebimui, buvau išrinktas klasės seniūnu. Tas pareigas iki šiol dar tebevykdau...

Mums, šeštokams, paskyrė vieną didžiausių gimnazijoje klasių, nes buvome 43 berniokai.

Kaip tik tuo metu karo veiksmai Rytų fronte artėjo prie kulminacijos. Vokiečių kariuomenė, pralaužusi sovietų gynybą, žygiavo Stalingrado (anksčiau Caricinas, dabar Volgogradas) ir Volgos link, o pietuose veržėsi į Kaukazą prie Grozno naftos. Vokiečių radijas ir spauda triumfuodama pranašavo, kad štai po šios ofenzyvos bus galutinai pakirstos „raudonojo slibino“ jėgos. Kino teatruose prieš bet kurį filmą pasirody-

davo spinduliais tviskantis užrašas *Victoria* ir sugausdavo didingi fanfarų garsai, – *Victoria! Victoria!* Jau ji čia pat. Vakarų fronte vokiečių raketiniai sviediniai „Fau-1“, paskiau „Fau-2“, perskridę Lamanšą (*La Manche*), griovė Londoną.

Vokiečių kariškiai privačiuose pokalbiuose pasakydavo, kad netrukus pasirodys visai nauji ginklai: tai „Fau-3“ ir „Fau-4“, ir pats baisiausias – „Fau-5“, kurio vienas sviedinys nušluos pusę Londono. Čia kalbėta apie atominę bombą. Anglijos žmonės apėmė išgąstis, – vokiečiai galį pasirodyti jų saloje. Anglijos ministras pirmininkas V. Čerčilis visai ramino ir drąsino tautą.

Vokiečių valdžia mokytojų reikalavo nuolat informuoti mokinius apie vokiečių kariuomenės laimėjimus, bet jie tuo mūsų nevargino, o tik mokė dirbti, objektyviai vertinti susidarančią padėtį. Mes, bendraklasiai, akylai sekdavome politinius įvykius ir darėme savas išvadas, vis galvodami apie tėvynės nepriklausomybę. Tuos pačius siekius girdėdavome ir iš savo tėvų. Karas ir okupacija mūsų jaunystės juokui, džiaugsmui ir linksmumui buvo užmetusios savąjį juodąjį šydą. Mums ne visada pavykdavo juoktis visa krūtine ir džiaugtis visa širdimi. Tačiau tokia gyvenamoji aplinka įsismelkiančiai vienijo ir jungė, palikdama mumyse tvirtą tarpusavio vienybės žymę.

Šeštoje klasėje (VI b) kunigas kapelionas Petrulevičius dėstė tikybą gana liberaliai. Jo pamokslai versdavo susimąstyti ir siekti gyvenime gėrio, ypač gilų įspūdį man yra palikusios jo vestos trijų dienų rekolekcijos, skirtos maldoms ir apmąstymams. Jis savo pamoksluose, be religinių problemų, paliesdavo žmogaus kilnią pareigą dorai gyventi, aukoti savo jėgas doriems ir garbingiems darbams, kurie teiktų žmonijai džiaugsmą ir laimę.

Vokiečių kalbą dėstė tik ką atvykęs iš Jonišio gimnazijos mokytojas J. Žalys. Jis buvo didelis anglofilas, Šventosios pakrantėmis vaikščiodavo su Šekspyro sonetų knyga rankoje. J. Žalys vokiečių kalbą dėstė, kaip mums atrodė, tik iš reikalo, jos pats per daug gerai nemokėdamas ir nemėgdamas. Bet kai vokiečių žandarai, išgirdę gimnazijos salėje šokių muziką (šokti karo metu buvo griežtai uždrausta), atvyko išvaikyti mūsų vakarėlio, tai mokytojas jiems sėkmingai išaiškino, kad čia tik grojama šokių muzika, bet mokiniai nešoka, o tik jos klausosi. Iš tikro tuo momentu salėje kaip tik niekas nešoko, nes jau kažkas buvo sušukęs: „Žandarai!“ Apėję salę, žandarai išėjo, o mes dar pašokome.

J. Žalys labai gerai besimokantiems klasėje suteikdavo daug laisvės. Toks mokinyš pamokos metu galėdavo kada jam patinka nieko nesakydamas pakilti iš suolo, išeiti iš klasės ir kada nori sugrįžti. Apie labai gerai besimokiusią Mariją Svilainytę jis klasėje sakydavo: „Svilainytei viskas galima.“ Ir čia pat neparuošusį pamokos įspėja: o Tamošiūnui *avo (zwo)*. Silpnai besimokantiems būdavo griežtas. Jie privalėjo ramiai sėdė-

ti ir atidžiai klausyti, nes kitaip laukė tas jo vokiškai tarmiškai tariamas dvejetas – *zwo*.

Mokytojas J. Žalys buvo geras šachmatininkas ir atsikėlęs į Ukmergės gimnaziją surengė šachmatų simultaną 25 lentomis. Į tų šachmatininkų eiles pakliuvau ir aš, nors nebuvau aistringas šachmatų mėgėjas, nes gailėdavau jiems skirti laiko, geriau norėdavau groti smuiku ar skaityti knygas. Iš Mikėno vadovėlio buvau išmokęs karalienės gambitą, jį nutariau šioje partijoje panaudoti ir drąsiai pastūmiau karalienės pėstininką. Greitai įsitikinau, kad partija vystosi man žinoma kryptimi. Įgavau pasitikėjimo ir po dviejų su puse valandos ją laimėjau. Tas laimėjimas buvo tuo džiugus, kad mokytojas įveikė simultanininkus 20,5:4,5 rezultatu, t. y. tik keturi prieš jį laimėjome ir vienas sužaidė lygiosiomis.

Fiziką deklamuojama intonacija (kur reikėtų ar nereikėtų įterpdamas žodžius „prašau!.. prašau!“) dėstė mokytojas S. H. Antanaitis.

Pradėjus lotynų kalbą dėstyti mokytojui C. Jakaičiui, ši disciplina pasidarė daug lengvesnė – nebereikėjo versti iš lietuvių į lotynų, o atvirkščiai – iš lotynų į lietuvių. Jis buvo mėgstamas mokytojas, nes mus laikė kaip ir suaugusiais, nevengdavo bendrauti, kartu pajuokauti ir netgi dalyvauti mūsų pobūviuose. Tačiau visomis aplinkybėmis išsaugodavo reikalingą mokytojui orumą, kuris kėlė jaunuolių akyse jam pagarbą.

Jo pamokose nė vienas klasės išdaigininkas nedrįsdavo iškrėsti kokio pokšto. Aštrus žvilgsnis ir aiškus klausimas: „Tai ką čia sugalvojai?“ greitai atbaidydavo nuo įvairių netaktų. Atrodė, kad jam valdyti tą mūsų 43 mokinių būrį vieni juokai. Auklėtojo valdingas jausmas persiduodavo mums, mokiniams, jo auklėtiniams.

Mokytojo C. Jakaičio auklėjami virtome drausmingesniais, vieningesniais, netgi vieni kitus pajėgdavome sudrausminti. Kartą jis, ir mano seniūnavimo veikloje įžiūrėjęs jam patinkančių momentų, pasakė:

– Seniūne, moki įtakoti tarpusavį bendravimą...

Šeštoje klasėje jau iš pusbernių žengėme į vaikus. Ėmėm žvilgčioti į merginas, pasidarėme tvarkingesni, labiau pasitempę, pradingo išdaigos klasėje. Stengėmės, kad kaklaraištis būtų tvarkingai parištas ir kelnų kantas ryškus. Tarpusavio kalbos irgi ėmė suktis apie merginas. Narsesni labai mėgdavo pasakoti, kaip jie su merginomis einą pasivaikščioti arba į kiną filmų pažiūrėti, o kuklesniems išdidžiai aiškino, jog reikia būti drąsiam, tada sulauksi pasisekimo – štai kaip kad jie. O kaip parodysi tą drąsą, jei, priėjęs prie patinkančios merginos, gerokai žado netenki? Vaikinui, kalbinant simpatizuojamą merginą, reikėjo nugalėti dar besiveržiančio į vyrus nesuvokiamą drovumą ir pasirodyti jaunu vyru, bet ne berniokėliu.

Šitą barjerą nugalint, jaunuoliui tekdavo patirti daug moralinių išgyvenimų: nepažįstamoji jėga nejučiomis stumia prie merginos, norisi su ja

būti, tačiau kažko drovu ir nedrąsu prie jos priėti, net ją pakalbinti. Bendravimas su patinkančia mergina (dažniausiai bendraklase) prasidėdavo per draugus perduodant laiškus. Kiek nedaug ir kaip, atrodytų, nepainiai atsirasdavo simpatijos jausmas, kuris virsdavo ir į gimnazijos laikų meilę ar į meilę visam gyvenimui. Gimnazijos koridoriuje stovėdamas ir žvelgdamas į gimnazisčių būrius, pamačiau praeinančią bendraklasę Mildą Paškevičiūtę. Ji žvilgtelėjo į mane ir praėjo žodžio nepratarus, tačiau savąjį žvilgsnį paliko...

Milda buvo aukštoka, gražaus stoto, tamsi blondinė, tankiais gražiais plaukais, skaistaus tyro veido, šviesių, kiek primerktų žydrų akių. Altu skambančiu balsu ramiai, nuosekliai reikšdavo savo mintis. Jos neatsiskiriančioji draugė bendraklasė Sofija (Zosė) Mimavičiūtė, elegantiška, tamsių akių, vešliais, gražiais, tamsiais plaukais žavi brunetė. Abi puikiai mokėsi ir abi viena po kitos buvo klasės seniūnėmis. Skirtingo gymio, skirtingo būdo, tačiau nuostabaus sutapimo savąja savastimi. Jos žavėjo ne vieną gimnazistą ir ne vieną viengungį mokytoją... Jų „dvyniškas“ įvaizdis taip ir išliko bendraklasių atmintyje. Milda puikiai rašė literatūrinius rašinius, kūrė eilėraščius, kuriuose jautėsi melancholiško pesimizmo nuotaikos. Ji įtaigiai ir gražiai deklamuodavo Bernardą Brazdžionį ir V. Mykolaitį-Putiną. Jos deklamuotas tada tik tik parašytas B. Brazdžionio eilėraštis „Iš gilumos šaukiuos Tavęs, o Viešpatie...“ paliko visiems girdejusiems neišdildomą įspūdį.

Netgi praslinkus pusei amžiaus, bendraklasių susitikime ji buvo paprašyta vėl padeklamuoti tą eilėraščių, kad nors minutėlei jausmais ir mintimis galėtume sugrįžti į jaunystės džiugius laikus. Ir tą kartą, po nugyventų penkiasdešimties metų, jos tariami Bernardo Brazdžionio žodžiai „Iš gilumos šaukiuos Tavęs, o Viešpatie, iš gilumos susopusios širdies...“ skambėjo taip pat kupini nuoširdaus maldos jausmo, gilaus išgyvenimo, norint atkartoti visa, kas būta prieš tuos penkiasdešimt metų, tik juos tariant jau byrėjo ašaros. Visiems širdies gelmėje norėjosi sugrįžti į tuos tolimus, niekada nebesugrįšiančius, bet dvasioje visada gyvus skaisčius, šviesios jaunystės laikus. Malonu ir graudu buvo dar sekundėlę tą jausmą patirti tų pačių bendraklasių apsuptyje po penkiasdešimt metų. Klausėmės visai nejuosdami, kad mums jau septyniasdešimt, visi savo dvasioje vėl tapome gimnazistais ir, žvelgdami vienas į kitą, nematėme veiduose jokių laiko įspaustų žymių.

1942 metų gruodį gavau pirmąjį Mildos Paškevičiūtės laiškutį, kurį atnešė mano sesuo Regina. Ji džiaugėsi maloniu pasivėžinimu rogutėmis nuo kalnelių ir apgailestavo, kad manęs nebuvo kartu. O taip man tada norėjosi atsидurti ten, ant to snieguoto kalniuko, kur buvo ji. Paskiau vienas kitam laiškus siųsdavom tik vasaros atostogų metu. Kai ji išvykdavo pas tėvus prie Giedraičių, aš visada jai parašydavau pirmas. Pažintį su Mil-

Ukmergės A. Smetonos gimnazijos Juozo Tumo-Vaižganto literatūros būrelio globėjas mokytojas Petras Steponavičius. 1942 m.

da dar suartino bendra veikla gimnazijos literatūros būrelyje. Literatūros būreliui atsirasti akstiną sudarė mokytojo R. Stankūno sukurtas ir globojamas „Žodininkų“ būrelis, kuriam pirmininkavo bendraklasis Zigmas Zinkevičius (dabar žymus Lietuvos ir pasaulio liuanistas baltistas). Būrelis išleido rankraštinių leidinių „Žodis“ ir suruošė literatūrinį teismo vakarą V. Gėtės „Jaunojo Verterio kančių“ romano herojui Verteriui. Manęs mokytojas R. Stankūnas paprašė paruošti temą „Verteris panteistas“. Dalyvavimas tame Verterio „teisme“ sužadino manyje pasitikėjimą imtis literatūrinės veiklos. Noro veikti ir išreikšti savąsias mintis buvo su kaupu.

Atrodė, kad tai geriausia būtų padaryti išleidžiant literatūrinį žurnaliuką. Sumanymui įgyvendinti nutariau pirmiausiai sutarti su klasės menininku, literatu ir gražiai kaligrafiškai rašančiu B. Tamošiūnu. Kai jis išgirdo tokius mano ketinimus, aukštaitiška tarme išdrožė:

– O ku tau Stankūnus pasakys?

Atseit būsiu apibartas, kodėl nesuderinęs su literatūros mokytoju imsiu leisti žurnalą. Medžiagą būsimam leidiniui ėmiau rinkti iš klasės draugų – B. Tamošiūno, Č. Isiūno (žuvo laisvės kovose 1946 metais), P. Plevoko, M. Svilainytės, J. Vyšniauskaitės (sovietų politkalinė). Kai viskas buvo suruošta, nutarėme žurnalą pavadinti „Bangos“. Pagaliau „Bangos“ užbaigtos (1943 m. lapkričio 15), tepasiliko svarbiausia – išgirsti mokytojų atsiliepimus. Pirmiausia „Bangos“ įteikėme literatūros mokytojui

R. Stankūnui žinodami, kad jis mokytojų kambaryje duos susipažinti visiems mokytojams. Pasibaigus vienai pamokai, mane kaip redaktorių jau šaukė mokytojas C. Jakaitis. Tik mane išvydęs, griežtai paklausė:

– Tai ką, jau mokytojus imsite mokinti?

Pasirodo, kad B. Tamošiūnas, apžvelgdamas Ukmergėje vykusią dailės parodą, savo recenzijoje apžvalgoje įrašė, jog toje parodoje piešimo mokytojo (pavardė nepaminėta, tačiau faktiškai kalbėta apie mokytoją P. Piščiką) eksponuojami trys paveikslai, bet, gaila, jie nutapyti beveik prieš dvidešimt metų. Tai buvo palaikyta mokytojų mokymu. Iškilusiam incidentui numalšinti teko užbraukti du sakinius. Tačiau „Bangos“ sukėlė nemažą džiaugsmą gimnazistams, nes susidarė galimybė pasireikšti su savo kūryba. Mokytojams buvo malonu, kad, nepaisydami karo baisybių ir okupacijos, jų auklėtiniai išsaugojo gyvą jaunatvišką kūrybos entuziazmą. Juk savarankiškumo troškimas yra taip reikalingas kovojant dėl savo krašto laisvės...

Išleistos „Bangos“ pasiekė Mokytojų tarybą. Ji, peržvelgusi žurnaliuką, nusprendė atgaivinti gimnazijoje literatūros būrelio veiklą, nutrūkusią 1940–1942 metais. 1938–1939 metais Ukmergės Antano Smetonos gimnazijoje gyvavo moksleivių literatūros būrelis, kurio pirmininku buvo mokinys Kazys Staševičius. Jis ir dabar tebegyvena literatūrine dvasia atokioje Rusnėje. Ukmergės gimnazistų literatūrinės veiklos pradininku po kelerių metų tylos 1943 metais tapo rankraštinis žurnaliukas „Bangos“. Pastebėjęs literatūrinę moksleivių grupės veiklą, iniciatyvą globoti besikuriantį literatūros būrelį pareiškė jaunas, neseniai atkeltas mokytojas Petras Steponavičius.

Įsisteigus Ukmergės Antano Smetonos gimnazijoje J. Tumo-Vaižganto literatūros būreliui, jo globėju direktorius P. Naujokaitis kaip tik ir paskyrė mokytoją P. Steponavičių, o būrelio valdybą sudarėme patys: Romualdas Baltrušis (pirmininkas), Sofija Mimavičiūtė (sekretorė), nariai – B. Tamošiūnas, M. Tamošiūnas ir M. Paškevičiūtė (narė rėmėja). Žurnaliukas „Bangos“ tapo atsinaujinusios literatūrinės veiklos gimnazijoje pradininku.

Įkurto literatūros būrelio pirmasis viešas žingsnis buvo literatūros ir muzikos valandėlė. Joje savo poeziją deklamavo M. Paškevičiūtė, J. Vyšniauskaitė, o mano sesuo Regina paskaitė savo poemą „Gražvydžio dalia“, kuri labai patiko lotynistui mokytojui P. Murauskui. S. Mimavičiūtė paskambino V. Mocarto „Turkų maršą“, o aš, jai akompanuojant, smuiku pagriežiau S. Šimkaus harmonizuotą liaudies dainą „Ėsk, karvute“, kurią labai mėgo groti mokytojas J. Motiekaitis. Po šio susibūrimo būreliui padėti ėmėsi jaunas ir mėgstas bendrauti su mokiniais muzikos mokytojas Pranas Sližys. Jis tuojau sudarė gana gausų literatūros būrelio liaudies dainų ansamblį. Netrukus pavyko suruošti literatūros ir liaudies dainų vakarą. Mokytojo P. Sližio paragintas ir pamokytas, dirigavau ansamblui pasi-

Ukmergės Antano Smetonos gimnazijos J. Tumo-Vaižganto literatūros būrelio valdybos nariai R. Baltrušis (pirm.), S. Mīmavičiūtė (sekr.) ir M. Paškevičiūtė Veprių ežere. 1944 m. balandžio 30 d.

rodyme. Literatūros ir muzikos vakarėliui pasisekus, kilo noras sudaryti poezijos, muzikos, šokio ir vaidybos spektaklį miuziklą. Jam libretą parašė mokytojas P. Steponavičius, dainas parinko mokytojas P. Sližys, dekoracijas paruošė mokytojas Verbickas, o šiam talkininkavo B. Tamošiūnas.

Į miuziklo libretą buvo įtrauktos Maironio, V. Mykolaičio-Putino, B. Brazdžionio, Kossu-Aleksandriškio, P. Vaičiūčio ir mokinių kūrybos eilės, jas lydėjo gimnazistų ansamblio dainuojamos lietuvių liaudies dainos. Visi deklamuotojai ir dainininkai, apsitaisę tautiškais rūbais, atitinkamai deklamuojamam eilėraščiui sudarydavo vaidybines scenas. Be to, dar į visą scenarijų buvo įpinami liaudies šokiai, o pabaigoje visi kartu atlikdavo J. Naujalio dainą „Lietuva brangi“.

Mokytojo P. Steponavičiaus surežisuotas spektaklis miuziklas buvo pavadintas „Nemuno šalies aidais“. Įspūdingos mokytojo Verbicko ir B. Tamošiūno sukurtos dekoracijos spektaklį darė labai patrauklų. „Nemuno šalies aidai“ susilaukė didelio Ukmergės visuomenės dėmesio ir pasisekimo. Jo pastatymą (1944 metų pavasarį) teko kelis kartus pakartoti vis pilnutėlėje salėje. Už spektaklius ir iš suruoštų rinkliavų iš praeivių gatvėse sukaupę kelis šimtus ostmarkių, nutarėme savo „Nemuno šalies aidus“ parodyti Ukmergės apskrities kaimo vietovėse, kad žmonės pamatytų, jog tautinė mintis jaunimo dvasioje gyva.

Ukmergės A. Smetonos gimnazijos J. Tumo-Vaižganto literatūros būrelis Užulėnyje prie senosios vinkšnos. 1944 m. gegužės 14 d. Sėdi iš kairės: mokytojai P. Sližys, Kairytė, S. H. Antanaitis, M. Gečytė, Užulėnio mokyklos vedėjas A. Tamošiūnas, mokytojas P. Steponavičius, neatpažintas, Montvilaitė, V. Senkutė. Stovi iš kairės: neatpažintas, Skalskis (?), Kanceravičius, neatpažintas, mokyt. Žilinskaitė, Blažys (?), V. Meilūnaitė, H. Jovaiša, J. Jalinskaitė, V. Šniraitė (?), R. Čepukėnaitė (už jos prie medžio neatpažintas), M. Svilainytė (už jos prie medžio neatpažintas), mokyt. P. Murauskas, B. Briaunytė, M. Paškevičiūtė (aukštai prie medžio kamieno), M. Petkevičiūtė, neatpažintas, B. Tamošiūnas, R. Vegenskaitė, S. Šiaučiūnaitė, V. Čepukėnas, Eringis, R. Baltrušis. Sėdi ant žemės iš kairės: J. Boguševičius, L. Keblas

Pirmiausiai sutarėme nuvykti į Veprius. Sekmadienio rytą siaurojo geležinkelio traukinuku iš Ukmergės važiuojame Pagelazių (dabar jie vadinami Pageležiais) link. Kelio sutrumpinimui į Veprius paprašėme mašinistą sustabdyti traukinuką laukuose (dabar ten augalų pardavimas), neprivažiuojus Pagelazių. Pavasario vandenimis (kovo 30 dieną) pažliugusiais takais, šuoliuodami nuo kupsto ant kupsto, greitai nužingsniavome tuos 4,5 km.

Vepriuose, vargonuojant mokytojui P. Sližiui, giedojome per šv. Mišias bažnyčioje. Pamaldas užbaigėme Č. Sasnausko giesme „Apsaugok, Aukščiausias“. Paskiau Veprių žemės ūkio mokykloje (buvę Pliaterių dvaro rūmai) parodėme „Nemuno šalies aidus“. Žmonės labai džiaugėsi, girdėdami gražiai dainuojamas lietuvių liaudies dainas ir didžiųjų Lietuvos poetų deklamuojamas eiles, matydami darnias lietuvių liaudies šokių pynes. Vepriuose esančios Žemės ūkio mokyklos, kurioje buvo užsiimama arkli-

*Ukmergės Antano Smetonos
gimnazijos kapelionas ir VII b
klasės auklėtojas
kun. Eduardas Simaška*

ninkyste, vedėjas pasiūlė spektaklio dalyviams pajodinėti ant pabalnoto žirgo. Žirgas buvo aukštas, įmitęs, pažabotas laužtukais, prunkštė ir vis trypė kojomis. Gėrėjomės juo, bet ir jodinėję ant savo arkliukų berniokai vis nedrįso sėstis į balną. Daugelio nuostabai, pirmoji pasisiūlė joti mokinė Živilė Karūzaitė. Jai vos tik įsėdus į balną, žirgas pasileido zovada per laukus. Atrodė, kad Živilė iškris iš balno, bet ji greitai sutramdė žirgą. Jai sugrįžus, mokytojas Saliamonas Higeinas Antanaitis sušuko:

– Prašau, moteris vyras... moteris vyras!.. Prašau... Prašau...

Po to „Nemuno šalies aidus“ nuvežėme į Prezidento A. Smetonos gimtinę Užulėnį. Lėno Šv. Antano Paduviečio bažnyčioje taip pat giedojome per šv. Mišias, o paskiau vakare gražioje Užulėnio pradžios mokyklos salėje pasirodėme su savuoju tautišku spektakliu. Mokyklos salė buvo antrame aukšte, o mūsų pastatymą labai pageidavo pamatyti kunigas Mykolas Kuliavas (ilgai kunigavęs JAV, aukštuosius architektūros mokslus buvo baigęs Italijoje), tačiau jis niekaip negalėjo užlipti laiptais. Tai moksliviai kėdėje užnešė. Jis „Nemuno šalies aidų“ buvo paveiktas iki gaudulio. Labai mums visiems dėkojo, jog savyje esame išsaugoję tautinius patriotinius jausmus, ir iš savo kuklių santaupų apmokėjo visas mūsų kelionės į Užulėnį išlaidas.

Nepaisydami okupantų draudimų, mes klasėje iškilmingai minėdavome ir Lietuvos nepriklausomybės dieną – Vasario 16-ąją. Minint dvidešimt penktąsias Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo metines, papuo-

Ukmergės gimnazijos VI b klasės mokiniai su auklėtoju Cezariu Jakaičiu, klasėje švenčiant 25-ąsias Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo metines. 1943 m. vasario 16 d. Iš kairės: R. Baltrušis (seniūnas), V. Narkevičius, R. Markauskas, Skalskis, J. Balžekas, J. Stankevičius, V. Pauliukonis, Smetona, B. Eglinskas, Rakauskas, A. Putna, Stepukas (?), klasės auklėtojas C. Jakaitis, Šimelis, Grigas, neatpažintas, Č. Isiūnas, P. Plevokas, Lukoševičius, H. Zabulis, P. Gipas, Laska, B. Tamošiūnas, B. Morkūnas, H. Kalibatas, V. Putna, V. Čepukėnas, B. Valaika, S. Adamonis, Skomskis (?), P. Barčinskas, neatpažintas, J. Mocevičius (?), B. Dūda, Dobrovolskis, L. Karalevičius, Kazakas, S. Mikučionis, J. Boguševičius, P. Ivanovas, neatpažintas, P. Žlioba, neatpažintas, H. Danielius

šėme savo klasę. Pakabinome Vytį, žemiau jo dr. J. Basanavičiaus ir Vinco Krėvės-Mickevičiaus portretus. Nuo Vyties nuleistos tautinės juostos gaubė portretus, sudarydamos vieną bendrą visumą. Tarp portretų kabėjo B. Tamošiūno kaligrafiškai nurašytas Lietuvos Nepriklausomybės Akto tekstas. Visa tai darėme vien savo sielos balso paraginti. Tą dieną kartu su klasės auklėtoju mokytoju C. Jakaičiu bendraklasis J. Stankevičius mus nufotografavo.

1943 m. pavasarėjant vokiečių okupacinė valdžia uždarė Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetus (kovo 17 dieną). Tuo pačiu laiku atėjo įsakymas, kad per parą Ukmergės gimnazijos rūmai turi būti perduoti vokiečių kariuomenei. Gimnazija buvo iškeldinta į dr. J. Basanavičiaus pradžios mokyklą. Pasimokius porą mėnesių pradžios mokyklos rūmuose, teko juos apleisti, – jų taip pat prireikė *Wermachtui*. Tada gimnazija

buvo iškelta į Amatų mokyklą Kauno gatvėje. Pasiėmę savo suolus, per visą miestą lyg piligrimai keliavome į Amatų mokyklos pastatą. Tačiau visus lydėjo viena mintis – kad ir kur iškeltų, svarbu, kad tik galėtume mokytis. Amatų mokyklos rūmuose mokėmės dviem pamainom – rytą jaunesni, vakarinėje – vyresni.

1943 metų vasaros atostogų metu visi nuo šešiolikos metų amžiaus mokiniai, pagal vokiečių okupantų nurodymus, privalėjo tris savaites dirbti žemės ūkyje. Tiems, kurių tėvai turėjo savo ūkius, darbą juose įskaitydavo, o kurie neturėjo, teko vykti pas kurį nors ūkininką dirbti ir po to atsivežti jo pasirašytą pažymėjimą apie atliktus darbus. Aš, kaip ir praeitais metais, šienavau dobilus tėvų sklype.

Vokiečių kariuomenės autokolonos dar aktyviai traukė į rytus, bet karių veiduose jau buvo jaučiamas susirūpinimas. Per radiją vis dažniau girdėjosi pranešimai apie planingus pasitraukimus siekiant išlyginti fronto liniją. Tėtės pakabintame žemėlapyje frontą žyminčios vėliavėlės iš Kaukazo ir Stalingrado jau buvo atkeltos į Ukrainą, Smolenską, *Velikije Luki*. Vis dažniau imta kalbėti apie pasakiško galingumo kuriamą naująjį vokiečių ginklą „Fau-5“ bombą, kuri viena sugriaušianti Maskvą. Tačiau laikas bėgo, o to ginklo vis nebuvo. Tik vėliau išgirdome, kad esą Norvegijos kalnuose partizanų išsprogdintas fabrikas, tam naujam ginklui gaminęs sunkųjį vandenį. Vis dažniau tekdavo išgirsti apie Baltarusijoje partizanų susprogdinamus vokiečių karinius traukinius. Jei vokiečiai nesitikėtų naujojo supergalingo ginklo, tai neabejotinai jiems visiems būtų aišku, kad Hitlerio ir nacionalsocialistų vadovaujama Vokietija pralaimėjo karą.

Nepaisant karo veiksmų, Ukmergės gimnazijoje 1943 m. rugsėjo pirmąją naujieji mokslo metai Amatų mokyklos rūmuose prasidėjo įprastai. Deja, vos čia susirinkus, buvo pranešta, kad šį pastatą taip pat užima vokiečiai ir vieton jo jau nieko nebeduodama. Mokytis leido, bet dėkitės, kur norite. Gimnazijos direktorius su Ukmergės švietimo darbuotojais ėmė ieškoti patalpų. Netgi Tėtis ruošėsi savo name skirti du kambarius mokinių klasems. Išėitis buvo surasta – Ukmergės parapijos klebonas kunigas J. Telksnys davė savo klebonijos salę ir jo žinioje buvusius du medinius namus (Bažnyčios ir Vaižganto gatvių susikirtime), kuriuose buvo senelių prieglauda (senelius iškeldino į Jasiuliškių dvarą prie Vidiškių). Patalpos aštuoniems šimtams mokinių buvo ankštos, todėl Mokytojų taryba nusprendė jose dirbti keturiomis pamainomis, skiriant pamokai 35 minutes, o pertraukai – 5 minutes.

Mūsų klasei (VII b) atiteko klebonijos salė (klebonija vėliau sovietų buvo sugriauta) nuo 18 val. 30 min. Ji buvo šiaurinėje pastato dalyje. Salėje stovėjo du didžiuliai fikusai, o prie sienų – pilnos prikrautos knygų ir senų laikraščių lentynos. Laikraščius mėgdavome paskaitinėti, tačiau paimitus visada tvarkingai grąžindavome į vietą. Salėje buvo keturi

Romualdas Baltrušis – Ukmergės gimnazijos VII b klasės gimnazistas. 1943 m.
Kpt. M. Brazaičio nuotrauka

langai ir dvi durys – vienos iš priėngio, kitos iš klebono kambario (šios būdavo užrakintos, bet už jų labai mėgstamas auklėtojas kunigas E. Simaška kartais pasiklausydavo mūsų išdykavimų). Pertraukų metu išeidavome pasivaikščioti į kiemą arba į šventorių, kur dažnai susitikdavome jaunos kunigus vikarus J. Kuzmickį ir P. Jokūbaitį. Jie mėgdavo su mumis pasišnekučiuoti ir net papokštauti.

Jaunystėje sunku išsiversti be išdaigų. Bendraklasis P. Gipas save laikė laisvamaniu ir klasėje tikybės pamokos metu mėgdavo su kapelionu diskutuoti. Jis nesizėgnodavo, nekalbėdavo maldų, skirtų melstis prieš pamokas ir po pamokų, be to, vengdavo įžengti į čia pat esančią bažnyčią. Tą žinojo bendraklasiai. Kartą, pertraukos metu jam bevaikštant šventoriuje, kažkuris sušuko: „Neškim Gipą krikštyti.“ To tereikėjo. Keliese čiupo besispyriojantį P. Gipą, įnešė į bažnyčią ir prie didžiojo altoriaus paleido, o jis apsisukęs greitai spruko laukan. Po to įvykio P. Gipas vengdavo įžengti į šventorių. Vėliau, būdamas antro kurso studentas (1946 metais), žiemą prieš Kalėdas sutikau P. Gipą, einantį Donelaičio gatve prie Karo muziejaus. Jis priėjo prie manęs ir sako: „Aš, neapsikęsdamas komunistų melo, vakar išstojau iš komjaunimo. Dabar kiekvienu momentu galiu būti suimtas. Va, nešiojuos portfelį su *šliziškais* (prėskučiais), kai suims, vis bus dienai kitai...“ Paskiau teko iš draugų sužinoti, kad P. Gipas paliko universitetą ir ramiai dirbo mokytoju kaime.

Besimokydami klebonijos salėje nužiūrėjome, kad joje galima sėkmingai panaudoti *špargalkes*. Pro vazonus nuvesdavome juodą siūlą ir paduodavome suole sėdinčiam mokiniui, o patys, pro langą nužiūrėję lentoje matematikos uždavinio sąlygas, priemyje uždavinį išspręsdavome ir į mažą gniužulėlį suspaustą popierių su sprendimu pririšdavome prie siūlo kito galo. Mokiny, vyniodamas siūlą, traukdavo artyn prie savęs *špargalkę*. Jei mokytojas menkai apšviestoje salėje tarp vazonų *špargalkės* nepastebi, gerai, o jei pastebi, turinčiam antrą siūlo galą – dvejetas.

ARTĖJANT šv. Velykoms bažnyčioje mums, mokiniams, buvo vedamos kelių dienų rekolekcijos. Tų dienų vakarais vykdavo religiniai koncertai, meditacijos. Mokinių choras giedojo J. Naujalio, Č. Sasnausko giesmes, smuiku F. Šuberto „Ave, Marija“ grojo mokytojas J. Motiekaitis, o P. Sližys su p. Aleksiene (istorijos mokytojo J. Aleksos žmona) giedojo giesmes duetu, vargonams palydint. Įsimintinai gražiai, iki ašarų sugraudindama, gražiu alto balsu deklamavo nuo viškų Milda Paškevičiūtė B. Brazdžionio eilėraščius.

Smilkalų kvapas, žvakių šviesa, giesmės, vargonų gausmas ir deklamuojant tariami poeto eilėna sudėti žodžiai gaubė mus besimeldžiančius. Kunigas E. Simaška savo švelniu balsu žadino mumyse dorą, patikėjimą Dievu, ragino mylėti Tėvynę ir visas jėgas skirti jos ir visos žmonijos labui.

Auštant 1943 metų pavasariui, literatūros būrelyje nutarėme išleisti stambų moksleivių kūrybos almanachą „Aukuras“. Veržli ir tikslinga būrelio valdybos ir jos globėjo mokytojo P. Steponavičiaus veikla vainikavosi – buvo išleistas 300 puslapių ranka rašytas, moksleivių piešiniais iliustruotas žurnalas. „Aukuro“ pirmoji dalis susilaukė nemažo susidomėjimo. Juo džiaugėsi mokiniai, kad jų kūrybai pasireikšti atsirado leidinys, mokytojai – kad jų auklėtiniai sugeba savarankiškai ir kūrybingai veikti.

SKIRSTANTIS 1943 metų vasaros atostogų, bendraklasis Juozas Šablevičius pakvietė mane ir dar kelis draugus į Kavarske vykstančius Šv. Jono atlaidus ir ta proga apsilankyti jo tėvų dvare Pienionyse. Kaip ir kiekvienais metais, iš plačios apylinkės į Kavarską suvažiavo gausybė maldininkų. Miestelyje sunkiai besirado vieta arkliui pastatyti, šuliniuose ėmė trūkti vandens – tiek jo išgėrė ir išgirdė. Atvažiavome keturi pakvietieji – Vytautas Narkevičius, Vilius Čepukėnas, Petras Ivanovas ir aš. Savo arklių Juodį pavyko pastatyti bendraklasio Leono Keblo tėvų kieme. Diena buvo karšta. Bažnyčioje žmonių spūstis. Maldininkų minia, aidint puiškiems amerikiečio kavarskiečio Kalibato nupirktų vargonų (trijų manualių) garsams, giedojo kunigo Antano Strazdelio giesmę „Pulkim ant kelių, visi krikščionys...“

Po šv. Mišių artėdami prie Pienionių dvaro, pirmiausiai išvydome ten stovinčią koplyčią ir dviaukštį mūrinį dvaro rūmą, skendinčius didžiulio gražaus parko žalumoje. Mus, atvykusius gimnazistus, pakvietė į ilgą siaurą kambarį – valgomąjį pietauti. Jame jau sėdėjo daug vyresnio amžiaus svečių. Mus kartu su šeimininko sūnumi Juozu pasodino stalo gale ties įėjimu. Prie mūsų buvo ir jo sesuo Palmira su draugėmis, iš kurių grožiu ir santūrumu spindėjo Onutė Vėbraitė. Po pietų visi išėjome į parką pasivaikščioti. Ėjome alėjomis, kuriose medžiai taip suaugę lajomis, kad galvą užvertus dangaus nematyti. Tolėliau – tvenkiniai su salomis. Stabtelėjome ties koplyčia, kurioje esą grafo Siesickio laikais nuolatos būdavo laikomos pamaldos, o kunigas gyvenęs pačiame dvaro rūme. Vėliau kunigas tik šeimai svarbia proga teatvykdavęs aukoti šv. Mišių.

Pasivaikščioję parke, buvome pakviesti į svetainę. Žengus pirmą žingsnį, salė nustebino savo nepaprastu grožiu. Joje stovėjo pjaustytiniai senoviniai baroko baldai, bronzinės žvakidės, skulptūros, sienos nuo viršaus iki apačios nukabinėtos paveikslais auksuotuose rėmuose. Vienas didžiulis įspūdingas paveikslas (įėjus salės dešinėje) kabėjo žemokai. Jame buvo pavaizduotas pobūvis puošnioje salėje ir joje bešoką didikai. Pirmame paveikslo plane – frakuotas vyras ir ilga vakarine suknele vilkinti ponija. Aš į jį ilgai žiūrėjau, ir tai pastebėjęs prie manęs priėjęs Juozas Šablevičius pratarė:

– Čia yra nutapytas pobūvis Siesikų dvaro rūmų salėje, o priekyje – grafas Siesickis su dama.

Paveikslo dešinėje pusėje, apačioje, aliejiniais dažais buvo įrašas *Siesiki*. Kai Šablevičių šeimą ištrėmė į Sibirą, dvaro rūmų turtą išgrobstė. Tą mano nužiūrėtą paveikslą 1980 metų liepą Irutės bendraklasė gydytoja Danutė Aleknaitė matė Žemaitijos kaime netoli Palangos pas kažkokį tnykštį kolekcionierių.

Svetainėje mus vaišino kava ir saldėsiais. Po vaišių aprodė visą rūmų vidų. Pamačiau žaliąjį kambarį, kuris seniau buvo skirtas kortavimui, didžiulę muzikos salę, kurioje stovėjo fisharmonija ir nemažai styginių ir pučiamųjų instrumentų. Šiame dvare ne tik rūmas, bet ir ūkio pastatai bei parkas buvo puikiai prižiūrėti. Tvartuose mačiau griežtą tvarką, gyvulių gardai sutvarkyti, kiekvienas ūkio inventorius turėjo savo vietą. Kiekvieno arklio pakinktai sukabinti atskirai, kad kinkant nebūtų painiavos, kad pakeisti arkliams pakinktai nepritrintų žaizdų. Pienionių dvaras mane sužavėjo ir paliko malonų, neišdildomą įspūdį. Deja, Pienionių savininkus ištrėmė į Sibirą, komunistai dvarą nuniokojo. Prisiminimai liko fotoalbumuose pas Juozą Šablevičių ir jo seserį Palmirą. Juozas iš Sibiro grįžo pakirstos sveikatos.

1943 METŲ pabaigoje vokiečių kariuomenės pralaimėjimai Rytų fronte darėsi vis akivaizdesni. Artimiausi jų bendrininkai italai pavirto priešais. Nuverčiamas fašistų vadas B. Mussolinis (1943 m. liepos 25 d.). Vokiečiai okupuoja Italiją. Išgarsinta Berlyno–Romos–Tokijo ašis skyla. Vokiečiai, stengdamiesi nusišalinti savo piktadarybių pėdsakus Pivonijos šile (šalia Ukmergės), kasė ir degino savo pačių nužudytų žmonių lavonus. Dieną ir naktį ten rūko dūmai. Sklido aitrūs deginamų nekaltų žmonių kūnų kvapai, keldami visiems nerimą, siaubą ir nusiminimą.

VISA savo likusį nuo mokymosi laiką 1944 metų pavasarį kartu su B. Tamosiūnu paskyrėme literatūros būreliui. Ruošėmės išleisti „Aukuro“ antrąjį tomą. Surengti taip gimnazistų mėgstamiems pasilinksminimo vakarams nebebuvo patalpos, o šokti, dainuoti visi labai norėjome. Tada ėmėme daryti *roboksus* – moksleivių vakarą su šokiais ir žaidimais privačiuose butuose. Saugodami mūsų padorumą, mokytojai *roboksus* draudė.

Pasibaigus rudens trimestrai, V. Čepukėnas ir jo sesuo Regina, gavę mamos leidimą, suruošė tokį *roboksiuką*. Į jį buvo pakviesti Vytautas Narkevičius, L. Karalevičius su savo gražiąja seserimi Valerija, seserys Montvilaitės, Pačėsaitė, Judickas, aš ir dar keli mokiniai. Tokiuose *roboksuose*, be šokių, dar vykdavo žaidimai – „žiedo dalinimas“, „vištų gaudymas“ ir kulminacinis, kuris buvo laikomas esąs „ant padorumo ribos“, bet tokio amžiaus mokinių mėgstamas, – „degtuko dalinimas“. Jis vykdavo taip: vaikas įsikanda degtuką ir kviečiasi savo širdžiai malonią merginą, o ši viena ranka paima jį už parankės ir kviečiasi sau patinkamą vaikiną ir t. t. Susidaro virtinė vaikas–mergina–vaikas–mergina. Tada pirmasis įsikąstą dantimis degtuką perduoda merginai, ši tą degtuką turi iš jo paimti taip pat dantimis. Taigi, norint taip degtuką gauti, tenka glausti savo lūpas prie paduodančiojo lūpų. Mergina, taip paėmusi degtuką, duoda jį pakviestam vaikinui – ir taip per visą sustojusių eilę. Degtukas kartais būdavo labai trumpas... Suprantama, tokie „degtuko dalinimai“ arba „tilto statymai“ vykdavo tėvams ar mokytojams nematant, nesgi buvo labai ir labai nedrąsu taip daryti jų akivaizdoje.

Mums gerokai įsilinksminus, iš gatvės pasigirdo stiprokas beldimas į duris. Visi nutilome. Atsitokėję pirmiausiai patikrinome, ar gerai užtemdyti langai (tai buvo griežtas vokiečių reikalavimas dėl aviacijos antpuolių), ir tarėmės, ką daryti. Vilius Čepukėnas, išbėgęs pro užpakalines duris į kiemą, pastebėjo, kad prie lango stovi lotynistas P. Murauskas ir matematikas Požiūra (žuvo laisvės kovose). Grįžęs visų mūsų klausia, ką daryti – įsileisti juos ar ne. Nutarėme, kas bus, tas – įsileisime. Abu mokytojai įėjo linksmi nusiteikę. Jie be žodžių nusimetė paltus ir kartu su mumis ėmė šokti, kolei priartėjo draudžiamas vaikščioti laikas – policijos valanda (*Polizeistunde*).

JAU 1944 metų pradžioje vokiečių kariuomenės padėtis frontuose ėmė labai blogėti. Sovietų kariuomenė prasiveržė pro Dnepro gynybą (sausio 14 d.), pralaužė Leningrado blokados žiedą (sausio 30 d.), apsuptyje (*Korsun–Ševčenkovski*) žuvo kelios vokiečių divizijos, Italijoje kovo 22 dieną išsilaipino amerikiečių kariuomenė, kovo 25 dieną rumunai pradėjo slaptas derybas su sąjungininkais prieš vokiečius.

Aiškėjo, kad vokiečiams laimėti karą arba bent palankesnėmis sąlygomis sudaryti separatinę taiką nebebuvo galimybės. Pagaliau 1943 m. lapkričio pabaigoje įvykusioje Teherano konferencijoje JAV prezidentas F. D. Ruzveltas, Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas V. Čerčilis ir J. Stalinas jau kaip nugalėtojai dalinosi savo pergalės vaisiais. Jautėme, kad Lietuva yra tų dalybų objektas ir gali būti palikta sovietų okupacijai. Vokiečiai, gelbėdami savo keblią padėtį ir naudodamiesi lietuvių ryžtu ginti tėvynę nuo antros sovietų okupacijos, nutarė papildyti *Wermachto* eiles ir Lietuvos vyrais. Vokiečių propaganda ėmė naudotis lietuvių tautiniais jausmais ir kviešti į kovą prieš bendrą priešą ginti tėvynės. Jie susitarė su Lietuvos generolu P. Plechavičiumi suorganizuoti Vietinę rinktinę, kurios pirmoji pareiga turėjo būti ginti Lietuvą.

1944 metais vasario 16 dieną pasirodė generolo Povilo Plechavičiaus kreipimasis į tautą: „Lietuvos vyrai, aš jus kviečiu stoti į mano organizuojamą Vietinę rinktinę (VR). Visi vykite pas savo apskričių komendantus, nes atėjo laikas ginti savo Tėvynę. Tad, vyrai, prie ginklų!“

Nuo Nemuno, Nevėžio, nuo Šventosios gojų

Ir nuo Neris žaliųjų krantų

Pakilo vyrai ir prie ginklo stojo

Ginti tėviškės nuo priešų iš Rytų.

Taip aukštaitis Antanas Paulavičius (Vietinės rinktinės karys) sueilavo tų laikų įvykių eigą.

Greitai ėmė skliti kalbos: esą Vietinė rinktinė – tai būsimos nepriklausomos Lietuvos kariuomenės branduolys, ji galbūt bus Lietuvos nepriklausomybės įtvirtinimo ramstis. Mintis atkurti Lietuvos kariuomenę lietuvių tautoje visą laiką buvo gyva. Mūsų gimnazijos direktorius P. Naujokaitis, sukietęs VII ir VIII klasių gimnazistus, kalbėjo, jog atėjo momentas, kai kiekvienas Lietuvos jaunuolis privalo apsispręsti, ar jis eis ginti tėvynės, kaip kad ją yra gynę jo tėvai, ar liks pasyviu įvykių stebėtoju ir nežinioje lauks įsibraunančio į Lietuvą, į tėvų namus priešo. Taip pat pranešė, kad tiems aštuntokams, kurie stos į Vietinę rinktinę, tuojau pat bus išduoti gimnazijos baigimo brandos atestatai, o septintokams – septynių klasių baigimo pažymėjimai. Gimnazistai daugiausiai būsią siunčiami į Marijampolėje organizuojamą Karo mokyklą. Ir, savo žodį užbaigdamas, pridūrė:

– Į kiekvieną, šiandieną stojantį ginti savo tėvynės, reikia žiūrėti kaip į mūsų tautos didvyrį.

Kurio jaunuolio širdis galėjo ramiai plakti, girdint tokius savojo direktoriaus žodžius? Aštuntokai beveik visi išėjo, teliko iš visos klasės tik keturi. Mūsų, septintokų, į Vietinę rinktinę savanoriais išėjo: Vincas Putna, Feliksas Gumbaragis, Vilius Čepukėnas, Mykolas Katinas, Česlovas Isiūnas, Petras Pociūnas, Balys Eglinskas, Jonas Balžekas, Juozas Stankevičius, Leonardas Karalevičius, Bronius Morkūnas, Alf. Smetona, Vaclovas Pauliukonis, Jonas Zadlauskas, Žilinskas, Dobrovolskis. Jie pakliuvo į Karo mokyklą. Juos santūriai, bet kaip didvyrius išlydėjo bendraklasės merginos ir visa gimnazija. Mano draugo Vytauto mama išvykstantiems į Vietinę rinktinę sūnaus bendraklasiams suruošė savo namuose palydų vakarienę.

Pirmosiomis 1944 metų gegužės dienomis iš Karo mokyklos Marijampolėje atvyko aplankyti bendraklasių Mykolas Katinas. Jį sutikę prie klebonijos, kur buvo mūsų klasė, pakėlėme ant rankų ir su istorijos mokytoja Žilinskaite visi nusifotografavome, tuo išreikšdami pagarbą jam ir apskritai visiems VR kariams, dar vadintiems „plechavičiukais“. Mykolas mums ryžtingai pasakė, kad jie klauso tik generolo P. Plechavičiaus įsakymų, o jei vokiečiai sumanytų juos kur nors iš Lietuvos išvežti, tai jie ruošiasi priešintis ginklu. O vokiečiai visokiais būdais siekė juos panaudoti Rytų fronte. Netrukus išgirdome, kad jie jau bando „plechavičiukus“ suimti ir išvežti iš Lietuvos. Tačiau, tai pajutęs, generolas P. Plechavičius Vietinės rinktinės karius išleido neribotų atostogų, kad jie galėtų išsislapstyti. Gegužės pabaigoje vieną rytą ateina Vytautas ir sako:

– kažkas atsitiko su Vietine rinktine, kalba, jog „plechavičiukai“ pro gimnazijos, kurią buvo užėmę, rūmų langus praeiviams dalina ginklus...

Nedrąsiai praeiname šalia gimnazijos. Prie įėjimo stovi du uniformuoti (žalsvai žydros spalvos Vietinės rinktinės uniforma), šalmuoti, su šautuvais sargybiniai. Aplink lyg ir ramu. Pasukę į Vaižganto gatvę, išvydome daug moksleivių, o kai kas iš jų nešėsi persimetęs per petį šautuvą. Toliau sutinkame kokių šešerių metų berniuką už vamzdžio šaligatviu tempiantį šautuvą. Paklausiau: iš kur tu, berniuk, esi gavęs tą šautuvą? O jis sako:

– Man davė kareivis... Jis visiems duoda...

Paėmęs iš jo tą šautuvą ir įsitikinęs, kad tai naujutėlis, pilnas tepalų, be šovinių prancūziškas karabinas, jį sugrąžinau. Berniukas nutempė karabiną kapinių link. Eidami toliau sutinkame mūsų šauniąsias bendraklases – blondinę Mildą ir brunetę Sofiją. Jos, žavėdamos vaikus linksmomis šypsenomis, sako:

– Kodėl neinat pasiimti šautuvų?.. Kareiviai kieme pro langus juos dalina...

Čia pat susitikome bendraklasį, kuris jau žinojo, kad Vietinę rinktinę vokiečiai nori išsiųsti iš Lietuvos, o generolo P. Plechavičiaus štabas su tuo nesutinkąs, tačiau vokiečiams pasipriešinti nepajėgią. Todėl VR vadovai

sugalvojo karius paleisti neribotų atostogų su ginklais bei amunicija, o dalį ginklų skubiai išdalinti visuomenei, kad esant reikalui juos turėtų.

Vokiečiai sužinoję, ką daro dislokuoti Ukmergės A. Smetonos gimnazijoje Vietinės rinktinės kariai, pirmiausiai griebėsi ieškoti išdalintų bei išslapstytų ginklų ir daryti kratas. Pavakarį man besėdint su tėčiu kieme, priėjo šalmuotas vokiečių karys ir pasisveikinęs paklausė:

– *Haben Sie das Gewehr?* (Ar jūs turite ginklą?)

Tėtis atsakė, kad jokių ginklų neturime.

– *Danke schön* (Labai ačiū), – atidavė pagarbą ir apsisukęs išėjo iš kiemo.

Pasirodo, kad tie kratytojai buvo austrai ar belgai, kuriems vokiečių bėdos mažai terūpėjo.

Taip baigėsi mūsų sodyboje krata. Tiesa, kapinėse aptiko nemažai suslėptų šautuvų. Juos išvežė sunkvežimiu. Po kelių dienų Ukmergėje pasirodė skelbimai, kviečią Vietinės rinktinės karius grįžti į savo kareivines, bet „grįžo“ tik tie, kuriuos jėga pačiupo.

GENEROLO P. Plechavičiaus pašaukti, į Vietinę rinktinę daugiausiai ėjo Lietuvos jaunuoliai, o su jais Lietuvos atsargos karininkai ir kareiviai. Mano draugo Vytauto tėtis, kapitonas Vytautas Narkevičius, buvęs atsargoje ir tuo metu ūkininkavęs Milagainių dvare, taip pat išėjo į rinktinę, kurioje buvo paskirtas 310 bataliono antrosios kuopos vadu. Batalionas bazavosi Seredžiuje. Jo kuopoje tik keliolika kareivių bei puskarininkių buvo tarnavę Lietuvos kariuomenėje, visi kiti – gimnazistai, moksleiviai, ūkininkai ar ūkininkaičiai be jokio karinio pasiruošimo. Juos reikėjo pasikubomis išmokyti elgtis su ginklais, karo lauko taktikos, kariškos drausmės, rikiuotės, supažindinti su kario pėstininko statutu. Laiko tam buvo skiriama labai mažai, keliolika lauko pratybų, šaudymui į taikinį duodami penki šoviniai. Tuos, kurie gerai šaudė ir buvo baigę arba bebaigę gimnaziją, siųsdavo į Karo mokyklą Marijampolėn. Vietinės rinktinės kariams vokiečių buvo išduoti prancūzų šautuvai, kuriems netiko nei vokiški, nei rusiški šoviniai. Todėl jie galėjo turėti tik tiek šovinių, kiek vokiečiai pateikdavo.

Kariai atsidavusiai stengėsi išmokti karo mokslo, tikėdamiesi ateityje sudaryti atsikūrusios nepriklausomos Lietuvos kariuomenės branduolį. Jie, vadovaujami lietuvių karininkų, veikė Lietuvos ribose, o vokiečiai norėjo juos perimti visiškai savo žinion ir išsiųsti kovai į Rytų frontą. Bet vadas generolas P. Plechavičius kategoriškai priešinosi bet kokiam karių išsiuntimui už Lietuvos ribų. Po nesėkmingų derybų dėl Vietinės rinktinės išsiuntimo į Rytų frontą P. Plechavičius buvo vokiečių suimtas, įkalintas Daugpilio kalėjime, o jo štabas, kolei galėjo, stengėsi karius su ginklais paleisti neribotų atostogų. Tačiau daug karių vokiečiai tiesioginiais ir klastos būdais pagavę nuginklavo.

Vokiečiai įpykę, kad Vietinės rinktinės kariai be jų žinios pradėjo skirstytis, prieš juos panaudojo žiauriausius germaniškus būdus. Su nuginkluotais 310 bataliono kariais štai kaip jie pasielgė: „Vienas kaip budelis paraitotom rankovėm ėjo pro išrikiuotus karius ir ranka, parinkdamas tamsaus gymio pagyvenusius vyrus, atskaitė aštuoniolika... Po to visus atrinktus vyrus vokiečiai nusivedė. Sugrįžę tie patys vokiečiai karininkai ir mūsų vyrus vėl išrikiavę prabilo vokiškai... jog atrinktieji išpirkti kaltę už vadų neklausymą, savarankišką žygį į Vilnių ir nemokėjamą kovoti su lenkais partizanais sušaudyti. Bataliono garbė atpirkta.“ (A. Martinionis, „Vietinė rinktinė“, Vilnius, 1998, 424 p.).

310 bataliono kariai, duodami priesaiką Seredžiaus bažnyčioje, praleisdavo vokiečių įrašytus Vokietijai (Reichui) skirtus žodžius: „Skaitant priesaiką, reikėjo dešinės rankos du pirštus iškelti aukštyn. Kai pradėjo skaityti į mūsų priesaiką įterptus žodžius: didžiojo vokiečių reicho..., visų rankos, pakeltos priesaikai, be jokios komandos nusileido... Ir, tik skaitant priesaiką toliau, visų rankos vėl pakilo“ (ten pat, 460 p.).

Tai buvo ryškus atsidavimo tik savo tėvynei ženklas. Suprantama, kad toks Vietinės rinktinės karių elgesys vokiečiams labai nepatiko. Todėl sugrįžusiems iš bažnyčios kariais jie atnešė lapelius su atspausdintu priesaikos tekstu ir kiekvieną ragino po juo pasirašyti. Tačiau ir šiuo atveju kariai liko ištikimi savo priesaikos prasmei ir išbraukė priesaikos tekste žodžius: „Didžiojo vokiečių reicho vado Adolfo Hitlerio aukštojoje vadovybėje“ (ten pat, 461 p.). Tokiu būdu jie Vokietijai ar jos vadovybei niekada nebuvo prisiekę, o prisiekė tarnauti savo tėvynei. Todėl vokiečiai neturėjo jokios juridinės teisės juos bausti kaip reicho karius. Sušaudyti Vietinės rinktinės kariai, kaltinti priesaikos Vokietijai sulaužymu, yra sąmoningai nužudyti karo nusikaltėlių, o jų žudikai privalo būti traktuojami kaip karo nusikaltėliai.

Velykoms (1944 metais) kapitonas V. Narkevičius iš Seredžiaus buvo sugrįžęs kelioms dienoms atostogų namo į Ukmergę. Prieš išvykdamas atgal į Seredžių jis savo sūnui sakė, kad vokiečiai vienokiu ar kitokiu būdu Vietinę rinktinę perims visiškai savo žinion. Dabar jie 310 batalioną siunčia į Vilniją, kur buvę Lenkijos kariai savo emigrantinės vyriausybės Anglijoje nurodymu sudarę Armiją Karjovą (AK, Krašto kariuomenę), siaubia Vilnijoje gyvenančius lietuvius („Bernardinų bažnyčios paslaptys“, Lietuvos aidas, 1995, Nr. 108–116), siekdami vokiečiams pralaimėjus karą vėl okupuoti Vilnių ir jo apylinkes. Vokiečiai, žinodami lietuvių ryžtą neleisti Vilniaus okupuoti, nutarė pasiųsti menkai ginkluotus Vietinės rinktinės karius kovai su AK, kad mūsų būtų sutriušinti ir tokiu būdu nubausti už neklusnumą vokiečiams. Kai lietuviai bus lenkų įveikti, tada kaip „nesugebantieji“ kovoti ir „blogai“ savo karininkų vadovaujami būtų pervesti į vokiečių kariuomenės vadovybę. Tokiu būdu būtų lietuviais patriotais

papildytas *Wehrmachtas* ir likviduota vokiečiams nepaklusni Vietinė rinktinė – lietuvių kariuomenė vokiečių okupuotoje Lietuvoje.

Atsisveikindamas su sūnumi kpt. V. Narkevičius, nujausdamas liūdną Vietinės rinktinės likimą, galvojo apskritai jau nebevykti į Seredžių ir pasitraukti iš jos. Tačiau jį neramino mintis, kad surinkti jauni kupini kilnių jausmų aukotis už Tėvynę, bet neišmokyti kariai, likę be karininkų, labai nukentėtų, susidūrę su AK. Taip pasvarstęs atsisveikino, ir atsisveikino amžinai su savo vieninteliu sūnumi Vytautu, žmona Sofija, motina Eleonora Narkevičiene (gim. Neumann), uošviais – Petronėle ir Tomu Brazauskais.

1944 metų gegužės 2 dieną Vietinės rinktinės Kauno pulko (vadas pulkininkas T. Vidugiris) 310 bataliono 2 kuopa, kurios vadu buvo kpt. Vytautas Narkevičius, iš Seredžiaus garlaisiu išplaukė į Kauną, o iš ten geležinkeliu nuvažiavo į Jašiūnų geležinkelio stotį.

1944 metų gegužės 4 dieną (9 val.) 2 kuopa pėsčia su gurguole išvyko į Turgelius.

Kuopa žygiavo voroje po keturis, kautynių patrulių priedangoje. Kuopos patruliams priėjus Pavlovo kaimą (ten pat ir Pavlovo dvaras), iš vieno kluono Armijos Krajovos kariai ėmė šaudyti iš šautuvų ir kulkosvaidžio. Patruliams atsišaudžius, kuopa išsidėstė kautynių tvarka ir ėmė kautis. „Tuo tarpu kuopos vadas kpt. V. Narkevičius dėl savo fizinio silpnumo (jis vadovavo ir dirbo 80 ha ūkyje, buvo tvirtas, R. B.), tik spėjęs paliepti pasiųsti pagalbos ir įsakyti trauktis, visiškai susmuko ir nustojo kuopai vadovauti“ (A. Martinionis, „Vietinė rinktinė“, Vilnius, 1998, 416 p.). Tada kuopos vadovavimą perėmė leitenantas Velioniškis. Kuopa atkakliai priešinosi. Kadriniai kariai prislinkę kluoną padegė ir kulkosvaidis nutilo, tačiau, kautynėse baigiantis Vietinės rinktinės karių šoviniams, pasirodė lenkų AK raiteliai, kurie nusipėstinę ėmė supti kuopą. Po to pasipylė šūviai iš užpakalyje esančio kaimo, kuriame buvo pasislėpę AK kovotojai. Kuopa ėmė skubiai trauktis, bet dėl jaunų nepatyrusių karių nesusivokimo traukimas greitai virto netvarkingu blaškymusi.

Vietinės rinktinės Kauno pulko vadui plk. T. Vidugiriui *Bandenkampf* štabo viršininkas (jam priklausė Kauno pulkas) plk. ltn. Dietl pareiškė (gegužės 6 d.), kad kapitonas V. Narkevičius ir du kareiviai patekė į AK nelaisvę. Belaisvius vienos gegužės dienos ankstų rytą kažkokio upelio slėnyje AK lenkai partizanai sušaudė ir ten pat slėnyje užkasė (žr. Plk. T. Vidugiris, „VR Kauno pulko tragedija“).

Vėliau paaiškėjo, kad patekusius į AK nelaisvę Kauno pulko antrosios kuopos kapitoną Vytautą Narkevičių ir su juo buvusius du kareivius įsakė sušaudyti AK pulkininkas leitenantas slapyvardžiu Wilk. Įsakydamas sušaudyti karo belaisvius (V. Narkevičių sužeistą) Wilk peržengė Ženevos konvenciją.

Kapitono V. Narkevičiaus žūtyje atsiskleidė nežinomybės dalis, kai 1944 metų birželio pradžioje, t. y. praslinkus trims keturioms savaitėms po jo žūties, mano Mama, Marija Baltrušienė, grįžusi iš savo nuo jaunystės dienų pažįstamos kaimynės, kapitono žmonos Sofijos, man pasakė, kad pas Sofiją esą atėjo buvęs Vietinės rinktinės 310 bataliono karys (pavardės neminėjo) ir atnešė jos vyro kruviną nosinę. Karys buvo labai trumpai ir užsiminė, kad kapitonui V. Narkevičiui kulkosvaidis pakirto kojas.

Leitenanto Alfonso Žiedo pranešime, kad priešui paleidus šautuvų ir kulkosvaidžių ugnį „kpt. Narkevičius... visiškai susmuko ir nustojo vadovauti kuopai“, slypi paslaptis. Biečia galvoti, kad kapitonas, būdamas sunkiai sužeistas, su dviem prie jo buvusiais kareiviais pateko į AK nelaisvę ir visi trys buvo AK sušaudyti. Kapitonas V. Narkevičius žuvo savo gimtajame Vilnijos krašte, kur Rusų kapinėse ilsisi jo protėviai ir jiems stovi paminklas, o jo palaikai dar nesurasti, tik Ukmergės senosiose kapinėse sūnaus pastatyta paminkle iškalta: „Kpt. V. Narkevičius.“

LITERATŪROS būrelis veikia skyrėme daug jėgų ir, nepaisydami neparankių mūsų veiklai sąlygų, susibūrę – Sofija Mimavičiūtė, Milda Paškevičiūtė, M. bei B. Tamošiūnai ir aš – išleidome antrąjį savojo literatūros almanacho „Aukuras“ tomą. Jį sudarė 350 puslapių rankraščio ir apie 20 iliustracijų. Artėjant karo frontui iš rytų, Sofija, norėdama paslėpti tą „Aukuro“ tomą, įkišo jį į pianiną savo bute Vaižganto gatvėje. Jai su šeima išvykus, pianiną išgabeno kažkur prie Veprių, o jame buvęs „Aukuras“ nežinia kur atsidūrė. Jei jis atsirastų, taptų istoriniu eksponatu.

BIRŽELIO viduryje klasės auklėtojas kunigas E. Simaška išdalino mums septynių gimnazijos klasių baigimo pažymėjimus ir pasakė:

– Mano brangūs auklėtiniai, šis mano su jumis atsisveikinimas ypatingas, jį lydi iš rytų jau artėjančio fronto garsai. Kas laukia jūsų kiekvieno, taip pat ir manęs, težino Viešpats. Tačiau kad ir kas būtų mums skirta, niekur ir niekada nepamirškime, kad mes esame Tėvynės Lietuvos dukros ir sūnūs, todėl privalome gyventi, dirbti ir kurti jos labui. Mylėkite savo Tėvynę, dirbkite ir melskitės.

– Artėja svarbaus apsisprendimo momentas, jūs privalote elgtis taip, kad šioje pasaulio titanų žūtbūtinėje kovoje išsaugotumėte save kaip savo tautos dalelytę, – kalbėjo gimnazijos direktorius Pranas Naujokaitis.

– Vyručiai, metas imtis ginklų, – pasakė mokytojas atsargos majoras A. Būnikis.

Gatvėje matydavau besikalbantį su mokytojais lotynistą P. Murauską. Man atrodė, kad jis plačiai gestikuliuodamas rankomis disputuoja ir svarsto problemą: likti čia ar trauktis į Vakarų. Po ilgesnių apmąstymų

P. Murauskas paliko tėvynę, nenorėdamas tapti komunizmo vergu. Tik vienas mokytojas J. Žalys atvirai visiems kalbėjo:

– Man viena aišku, kad tiems azijatams aš nevergausiu.

Fizikos mokytojas S. H. Antanaitis vis samprotavo tarytum vien sau tardamas:

– Bolševikai artėja prie mūsų sienų... Prašau... Prašau... O su jais kartu ir jų NKVD... GPU... MGB... Prašau, tamsta... prašau... Ne... ne... ne...

Nors tai atrodo lyg pavienių žodžių kratinys, tačiau mes mokėjome suprasti jų prasmę – mokytojas griežtai prieštaravo. S. H. Antanaitis, ilgai nelaukęs, išvyko į Vokietiją ir ten dėstė lietuvių gimnazijoje fiziką. Praslinkus penkiasdešimčiai metų, Lietuvos televizijos ekrane išvydau savo mokytoją S. H. Antanaitį fizikos pamokoje *Hüttenfelde*.

Namuose tėvai visa rimtimi ėmė svarstyti, kaip pakreipti savo likimą – traukti į Vakarų šalis ar likti sovietų okupuojamoje tėvynėje. Mama ir močiutė su savo šeima Didžiojo karo metu buvo priverstinai išvažiavusios Rusijon, ten prabuvo trejus metus. Jos gerai mokėjo rusiškai, bet nemokėjo vokiškai. Tėtis, pirmąją vokiečių okupaciją praleidęs Lietuvoje, mokėjo kiek vokiškai, bet, Vokietijoje negyvenęs, visai galvojo ir svarstė. Jis buvo Lietuvos savanoris kūrėjas, šaulys, tautininkų sąjungos narys. Visa tai, bolševikų požiūriu, yra nusikaltimai, už kuriuos jau galėjo ištremti į Sibirą.

Mamos jaunų dienų bičiuliai Marija ir Leopoldas Lemanai, Zosė ir Adolfas Kamarauskai skubiai paliko Ukmergę. Tėtės brolis Motiejus iš Suvalkijos atsiuntė savo krikšto dukrą Mariją Bagdonaitę ir pora arklių kinkytą vežimą pasitraukti mums į Vakarų. Po apmąstymų buvo nutarta išsiųsti pas dėdę supakuotus drabužius, o patiems dar pasilikti, nes Mama labai nenorėjo važiuoti iš Lietuvos. Žodžiai apie Atlanto Chartą ir joje paskelbtą Vakarų valstybių siekį įgyvendinti tautų laisvą apsisprendimą gyventi nepriklausomiems, taikant juos ir Baltijos šalims, vis dažniau buvo girdimi. Dauguma tikėjosi, kad Vakarų sąjungininkai dalį kariuomenės išlaipins Baltijos valstybėse (greičiausiai Lietuvoje), o iš Turkijos ar Graikijos žygiuos į Šiaurę, tokiu būdu „persmauks“ per Lenkiją vokiečių erdvę ir kartu apgins Rytų, Vidurio bei Vakarų Europos valstybes nuo komunistinės invazijos. Tačiau visa tai turbūt buvo tik lietuvių ir galbūt V. Čerčilio vaizduotės padarinys.

Vis gausesnė vokiečių kariuomenės daliniai iš fronto Rusijos šiaurėje traukėsi Karaliaučiaus (*Königsbergo*) link. Atėjęs į mūsų sodybą braškių pauogauti *Wehrmachto* karys, mandagiai pasisveikinęs, neklausiamas tuojau man pasisakė:

– Mes bėgame iš pragaro. Jūs matote, kiek čia mūsų belikę iš visos divizijos, – ir parodė į gatvės pagrioviuose sugulusius kareivius, – traukiames iš *Velikije Luki*. O tos baisios *katiušos*... Ten tikras pragaras...

Antrasis tiesiog režė:

– *Das ist alles...* (Jau galas) *Hitler kaput...* (Hitleris baigtas).

Paskui juos bėgo pasikinkę savo arklius, vokiškomis uniformomis vilkintys (tik prie apykaklės užsiūtos sukryžiuotos raudonos juostelės) ukrainiečiai, baltarusiai, rusai, vis teiraudamiesi:

– *Gde doroga na Kenigsberg?* (Kur yra kelias į Karaliaučių?)

Besitraukianti vokiečių kariuomenė tvindyte užtvindė Ukmergės gatves. Tėtis nutarė, kad mieste prie pagrindinės gatvės likti, kai traukiasi tiek daug kariuomenės, labai nesaugu. Geriau esą kur nors nuošaliame vieniemyje būti. Pusininkas I. Imbrasas pasiūlė išvykti kartu su juo į Atkočių kaimą pas jo pažįstamą Vaičiūną. Jų sodyba buvo slėnyje, netoliese didelio melioracijos griovio, kuriame apšaudymo metu galima būtų slėptis. Pas juos, mūsų šeimai nepažįstamus žmones, mes atvykome kaip karo pabėgėliai, vis dar galvodami apie traukimąsi toliau Vakarų link, o močiutė nesutiko pajudėti iš namų. Tada Tėtis susitarė su kitoje mūsų gatvės pusėje buvusiu senelių prieglauda, kad jie priimtų močiutę, kai ji pas juos ateisianti, ir davė du paršelius ir pašarą jiems su sąlyga, jei frontui praužus šie išliks, tai vienas bus prieglauda. Fronto linijai visai priartėjus, į mūsų namą susikėlė vokiečių karininkai.

Tėtis vieną rytą išsiuntė mane Imbraso širmiui atvežti iš Ukmergės močiutę. Vieškelis Siesikai–Ukmergė buvo perpildytas vokiečių kariuomenės. Kai kur teko nuo vieškelio nusukti ir važiuoti šalia dirva, nes nebegalėjau prasilenkti su automobiliais ir karo mašinomis. Neprivaziavus Deltuvos, pagriovyje sėdėjęs vokiečių kareivis staiga pašoko, paėmė mano širmį už apynasrio ir sustabdė. Kito jauno bruneto, besišypsancio kareivio, padedamas, pakilo pagriovyje gulėjęs senyvas susirietęs, už pilvo abiem rankom besilaikantis vokiečių. O tas brunetas juokdamasis sako:

– Jis kažką negero suvalgė, man reikia jį nugabenti pas karo gydytoją.

Tada aš jo nedrąsiai vokiškai paklausiau:

– Kur turėsiu jį nuvežti?

– Važiuok iš tyko tiesiai, aš pasakysiu, kur reiks sustoti.

Jis, įsikibęs viena ranka vežimo rungo, ėmė žygiuoti šalia. Važiuoju, gulintis stena, o lydintis linksmi man pasakoja, jog jis esąs bavaras, katalikas ir kaip gera Bavarijoje gyventi. Čia, lygumose, jis nesuprantas nei kaip eiti, nei kaip nuo kulų slėptis. Visur lygu, visur tave, žmogau, mato. Paskiau jis manęs paklausė, kurgi aš važiuoju. Pasakiau, kad močiutės iš miesto parsivežti.

– O taip, Ukmergė dar mūsų rankose, bet plentas Ukmergė–Kaunas jau rusų perkirstas. Dabar visa mūsų divizija traukiasi Šiaulių link vieškeliais. Sunku bus tau nuvažiuoti...

Kiek pavažiavus, netoli Deltuvos jis liepė sustoti ir, išsilaipinęs savo ligonį, nusivedė į didžiulę palapinę prie vieškelio, turbūt medicinos punktą.

Aš toliau nuvažiavau šniurkeliais ir tik netoli Ukmergės vėl įsukau į vieškelį. Čia teko apie pusvalandį palaukti, kolei atsirado automobilių kolonoje tarpas. Visi važiavo tik į vakarus. Belaukdamas pamačiau kariuomenės kolonoje juodu automobiliu su bagažinėje įmontuotu dujų generatoriumi bevažiuojantį kaimyną kapitoną M. Brazaitį (Brazauską). Jis traukėsi iš Lietuvos su paskutiniais vokiečių kariais.

Ukmergėje atvažiavęs radau daug vokiečių kariuomenės, o gyventojų – tik vienas kitas senukas. Temstant su močiute pasileidau šniurkeliais atgal į Atkočius. Už Deltuvos, prie Kreivių kaimo, užskrido rusų lėktuvai ir ėmė bombarduoti. Užsiliepsnojo sodybos, širmis labai išsigando ir ėmė neramiai trypčioti, o močiutė garsiai poteriauti. Įžiūrėjęs tamsoje nemažą įdubą lauke, buvau besukąs į ją, tikėdamasis išsigelbėti nuo skeveldrų. Bet išgirdau šaukiant: „Halt!“ (Stok!) Priėjusiam kareiviui paaiškinau, kad vežu savo *Großmutter* (močiutę) iš miesto. Tada atlyžo, liepė su vežimu įsukti į griovį ir laukti antskrydžio pabaigos. Atkočiuose pernaktvojęs močiutė ėmė graudžiai dejuoti, kad be namų ji negalinti gyventi, ir prašytis vežama atgal į Ukmergę. Tėtis vėlei paragino mane, o pats sėdosi ant dviračio ir važiavo priešais žvalgydamasis, ar bus įmanoma civiliui pravažiuoti pro vokiečių kariuomenę. Ukmergėje močiutę laikinai palikome senelių prieglaudoje. Grįžti į Atkočius jau pasidarė labai pavojinga. Aplinkui tratėjo kulkosvaidžiai ir automatai, zvimbė lekiančios kulkos. Priešakyje važiavęs Tėtis ne kartą nušokdavo nuo dviračio ir slėpdavosi pakelės grioviuose.

Artėjo galutinio apsisprendimo momentas – trauktis į Vakarus ar ne. Mama verkdamas kalbėjo, kad iš Lietuvos nevažiuos, ir galvojo – gal Tėčiui vienam reikėtų trauktis į Vakarus, nes jam pasilikti pavojinga. Bet Tėtis pagalvojęs nutarė likti su šeima ir kolei kas toliau būti Vaičiūnų sodyboje. Šeimininkai gyveno dviese. Jis buvo liguistas, vis skundėsi skrandžiu ir dažnai gulinėdavo, o ji, apkūni, darbšti moteris, triūsė savo ūkyje, šėrė ir melžė karvę, liubė paršelius. Mes taip pat buvome atsivedę savo karvutę Liepą. Ją ganėm ir melžėm. Mitybai Mama dar turėjo porą rūkytų kumpių, paltį lašinių ir kibirą taukų. Apsigyvenome kluone, miegoti paruošę savas atsivežtas lovas.

Frontas vis artėjo. Patrankų šūviai, susilieję į vientisą sprogimų visumą, gaudė ištisai. Netoliese pasirodė vokiečių tankai „Tigrai“. Tėtis nutarė, kad būtina reikia pasidaryti dengtą apkasą slėptuvę, kurioje mūsų metu galėtume pasislėpti. Pas Vaičiūnus atvažiavo I. Imbrasas su žmona, dukterimis Kaze, Janina, Onute, sūnumis Petru, Jonu, Kaziu ir Broniumi. Jie atvyko iš dvaro, kuriame nepriklausomoje Lietuvoje buvo kumečiais. Ten gyveno tol, kol dvaro savininkai Griganavičiai pasitraukė į Vakarus. Išvykdamas Griganavičius padovanojo visą savo dvarą Petruim Imbrasui, nes jį buvo pamėgęs. Negalėdamas sudaryti notarinių dokumentų, dovanojimo

aktą surašė su liudininkais. Imbrasienė džiaugėsi, kad sūnus Petras bus tikras dvarininkas, o ji galės pas jį dvare šeimininkauti. Deja, jos svajonės neišsipildė. Petras sovietmečiu už plėšikavimą atsidūrė kalėjime, paskiau buvo Vorkutos lageryje ir, bausmę atlikęs, ten pat liko toliau gyventi.

Apkasą su tėčiu sutarėme padaryti zigzago formos, netoli melioracijos griovio, kad reikalui esant galėtume juo pabėgti. Kai baigėme apkasą, Vaičiūnas ėmė dejuoti, girdi, karas tai karas, bet karvutei šieno žiemą vis tiek reikšią, o pievos baigia perželti. Ką gi, pas jį gyvenome, tai tenka jo ir klausyti.

Sustojome penkiese su dalgėmis ir iki vakaro visą pievą nušienavome. Grįžtant namo mus, pavargusius ir sušilusius, užklupo stiprus lietus, perlijo kiaurai, o čia dar kažkoks karo pabėgėlis pelkėje įklampino savo arklį iki pilvo. Dirbome išsijuosę, kolei ištempėme jo arklį sausesnėn vieton. Visai sutemo. Patrankų gaudimas nutilo. Kulkosvaidžiai tratėjo už Sarosčių kaimo. Po vakarienės visi nakčiai suėjome į apkasą. Jame ne visiems užteko vietos atsigulti. Aš, atsirėmęs nugarą į žemės sieną, užmi-gau. Ankstyvas rytas aušo pro tankią miglą. Išslinkęs iš apkaso pamačiau, kaip rūke pavieškeliu grioviu Siesikų link vorele po penkis bėga vokiečiai. Tėtis, atidžiai juos stebėjęs, ištare:

– Vokiečiai traukiasi pasidalinę į grandis.

Žiūrėdami į besitraukiančius karijus nepastebėjome, kaip į kiemą ant stambaus arklio įjojo pilku gumuotu lietpalčiu apsirengęs vokie-tis karininkas. Mes tiesiog nejučiom visi keturiose – Mama, Tėtis, sesuo ir aš – sustojome viens prie kito, susiglaudėme ir žiūrėjome į jį. Šis šaltu, suakmenėjusiu žvilgsniu apžvelgė kiemą, įjojo į kluoną, po to dar kartą žvilgtelėjo į mus. Mes tebestovėjome sustingę, nežinios kupini. Nei žo-džio neprataręs, tik vos vos pastebimai šyptelėjęs, paspaudė pentiniais ar-klį ir per pievas nušuoliavo tolyn į Sarosčius. Mes dar ilgokai stovėjome, nulydėdami jį žvilgsniais.

– Tai žvalgas, – pirmas pratarė Tėtis, – jis apžiūri aplinką... Čia gali būti fronto linija.

Ir tikrai, netrukus aplink ėmė sproginėti artilerijos sviediniai. Meliora-cijos grioviu prie mūsų apkaso trys vokiečių artilerijos ugnies koreguotojai atsitempė telefoną. Kai liovėsi rusų artilerijos apšaudymas, jie liepė visiems išeiti iš apkaso ir pasirodyti, kas esame. Pirmoji išėjo gerai mokanti vokiš-kai moteris ir paaiškino jiems, kad čia susislėpę apylinkės žmonės su vai-kais. Tada kareivis paliepė dar keliems išeiti. Išėjo Tėtis, paskui jį moteris su kūdikiu ant rankų ir dar keli, o apkase jau buvo prisirinkę apie trisdešimt apylinkėje gyvenusių žmonių. Kareivis įsitikinęs, kad apkase nepavojingi jam žmonės, mūsų apkaso pylimą (jis buvo iškilęs apie metrą) panaudojo savo priedangai ir ant jo pasistatė sunkųjį kulkosvaidį. Paskiau, susidėstęs eilutėn granatas ir iškratęs iš šalia gulėjusių mūsų maišų antklodes, su savo

draugu sugulė ant jų aukštiekninki. Guli, girdime – šnekasi apie šį bei tą, bet mums apkase nuo to nė kiek ne linksmiau. Kai tik pamato prieš tankus, tuojau jie ima koreguoti artilerijos šūvius:

– *Zwei Schüssen rechts... Noch ein... Noch einmal...* (Du šūvius dešinėn... Dar vieną... Dar kartą...)

Mes apkase viską girdėjome. Rusų tankai per aukštumą nuo Deltu-vos pro Sarosčius bandydavo įsiveržti, bet, pajutę taiklius šūvius, vėl pasislėpdavo. Mūšiui pasibaigus, koreguotojai susėdę tame melioraci-jos pagriovyje imdavo užkandžiauti. Po pusvalandžio rusų tankai vėl bandydavo veržtis pro kitą vietą, o su jais kartu ir pėstininkai. Tada vėl išgirdavome tą patį žvalgo komanduojančią balsą, o kiti du imdavo tra-tinti kulkosvaidžiais. Sovietų tankų paleisti sviediniai sproginėjo aplink mūsų apkasą. Jie šaudydami priartėdavo tiek, kad net girdėjosi vikšrų čežėjimas, atrodė, kad vokiečiams jau baigta. Tačiau artilerijos ugnis nuvydavo tankus ir aplink juos esančius pėstininkus. Vėl viskas aprim-davo, tik vokiečiai garšiai dalinosi mūšio įspūdžiais. Žiūrėk, nepraėjo nė valanda, ir sovietų ataka kartojasi. Raudonarmiečiai per dieną pul-davo daug kartų.

Mes sėdėjome apkase, meldėmės nežinodami, kas mūsų laukia. Išeiti iš apkaso negalėjome, nes tie vokiečiai draudė. Atbėgusiųjų vaikai verkė, rėkė, kitiems vidurius paleido, ir jiems čia pat teko atlikti gamtos reika-lus. Tamsoje mūšiai aprimdavo, tik retkarčiais pavienės šūvių salvės pa-sigirdavo tai iš vienos, tai iš kitos pusės. Pirmiesiems mūšiams nutilus, naktį į mūsų apkasą pribėgo iš apylinkių daug žmonių, visi bėdojosi palikę vienus namus, o vokiečiai padeginėjo. Po pusiaunakčio įvirto kiek išgėręs Sarosčių ūkininkas Štaras su žmona. Jo graži sodyba stovėjo ant aukštu-mos. Trobos balti langai pro liepas ir klevus stačiai žvelgė į vieškelį. Aš, būdamas apkaso gale, išgirdau jį sakant:

– Visą laiką su žmona sėdėjome rūsyje. Vis, sakau, sava akis mato. Bet jau tiek šaudė rusų artilerija, tiek jau davė, kad nebeiškentėme... Dabar pagirdžiau sodyboje buvusius vokiečius „samanine“, na ir pats truputį pa-sivaišinau... Jie žadėjo namų nepadegti...

Tik jam ištarus paskutinius žodžius, išgirdome stiprų liepsnos ūžesį, de-gančios medienos spragsėjimą. Prie išėjimo sėdėjęs Štaras, kiek išlindęs iš apkaso, žvilgtelėjo ir, susiėmęs rankom galvą, pro ašaras sušuko:

– Dievuliau, Dievuliau, mano sodyba liepsnoja... Kur aš dingsiu, kur mes pasidėsime...

Ir kukčiodamas ėmė balsu raudoti. Dar kažkas patvirtino, kad tikrai Štaro sodyba dega. Po valandėlės viskas nurimo, tik automatų šūviai pro-tarpiais tratėjo.

Mūsų apkase kas dejuoja, sielvartauja, kas meldžiasi, kas snaudžia, bet visi įsitempę, viską girdime ir jaučiame, kas dedasi aplinkui. Neramiai lau-

kėme aušros, kai vėl prasidės tankų atakos ir gulintieji prie mūsų apkaso kareiviai šauks:

– *Zwei Schüssen links, noch ein... noch ein...*

Trečios mūsų paros rytą išgirdome, kaip už griovio rusai kareiviai šūkauja, o vokiečiai nuo mūsų apkaso vis nesitraukia, bet ir į juos nešaudo, nors viską puikiai mato.

– Dabar vokiečiai tikriausiai bėgs. Kai jie pasitrauks nuo mūsų apkaso, tai ruoškimės ir mes bėgti, – tyliai pasakė Tėtis, – nes rusai puldami gali mesti į mus granatas.

Po tų žodžių pakilau, bet, pajutęs silpnumą ir stiprų galvos skausmą, vėl atsisėdau. Mama turėjo termometrą, pamatavo: 39,5 °C. Tada Tėtis paklausė:

– Ar pajėgsi, sūnau, bėgti su mumis?

– Bandysiu, – atsakiau.

– Tai kylam... Bėkim išsiskleidę... ne būryje, – Tėtis pirmas pakilo, – jei labai šaudytų – kriskite, pašliaužkite ir vėl kilkite...

Iš apkaso paskui Tėtį išėjo Regina, paskiau aš ir Mama, nešina kuprine su rūkytu kumpeliu. Tai vis motinystės jausmas – turėti kuo pamaitinti vaikus, šeimą. Pasiskleidžiame ir bėgame per Vaičiūnų pievą. Kai pasileidome lauku į aukštumėlę, iš karto prapliupo kulkosvaidis. Jo kulkos ėmė visai arti įkyriai zvimbti. Matau, kaip Mama krinta ir slepiasi griovelyje. Aš nuo kulku bandžiau prisidengti sudegusio namo krosnimi, bet vos tik žengiau per pamatus artyn, iš karto kojos pasinėrė į žarijas. Namas, matyti, buvo neseniai sudegęs. Laimė, kad buvau apsiavęs auliniais batais, o jie ryto rasoje gerokai įmirkę ir dėl to neapdegė, tad, mikliai iššokęs atgal, likau nenukentėjęs. Išsivadavęs iš žarijų, pasislėpiau už to namo pamatų.

Kulkosvaidžiui nutilus, pamačiau Tėtį, grįžtantį per lauką atgal į Vaičiūno sodybą. Nesuvokiu, kodėl jis per apšaudomą lauką grįžta. Tą pačią sekundę, išgirdęs atkaukiantį artilerijos sviedinį, krita ir rankomis, kaip Tėčio buvo nurodyta, užsidengiau galvą. Sviedinys sprogo visai netoliese. Pakylu ir bėgu į melioracijos griovį. Vėl kaukdamas atleikia kitas sviedinys. Krintu griovin ir čia pat sprogsta – vienas, antras, trečias. Gulėdamas griovyje pagalvojau, kad jie turbūt buvo man pasiūsti. Po keliolikos minučių, kai liovėsi artilerijos šaudymas, pakėlęs galvą ėmiau žvalgytis. Pakilęs eiti pamačiau čia pat, visai netoli gulintį, ant kuprinės galvą pasidėjusį, jau nebegyvą vokiečių kareivį. Išlipęs iš griovio, skubėjau į aukštumą, Štaro sodybos link. Žiūriu – iš Vaičiūnų sodybos su ryšulėliu rankoje atbėga Tėtis. Vėliau paaiškėjo, kad jis buvo sugrįžęs pasiimti pamirštų papirosų ir tabokos. Štaro sodyboje gulėjo negyva kiaulė su paršyčiais, apdegęs arklys, o vietoje buvusių pastatų – pelenų krūvos. Bėgdami slėniu tolyn per nešienautą pievą vėl visi suėjome. Tėtis sako:

– Dabar mes tikriausiai esame niekieno zonoje. Toliau eikime kartu.

Tėčio vedami, papieviais ir pakrūmėmis vorele patraukėme Deltuvos link. Visur neįprastai ramu. Kiek paėję, krūmuose ant tako pamatėm numestą raudonarmiečio milinę. Stabtelėję ėmėme dairytis ir, žvilgtelėję vienas į kitą, žengėme toliau. Nepajutome, kaip atsidūrėme priešais krūmuose stūksantį užmaskuotą tanką. Šalia jo stovėjęs tankistas, išvydęs mus artėjančius, tuojau įlipo į tanką. Pralėkė galvoje mintis, kad štai dabar jis paleis kulku seriją iš to tanko ir bus baigta. Bet, laimė, to neįvyko ir mes ramiai nužygiavome tolyn. Netoli Deltuvos pamatėme gausybę raudonarmiečių, su jais nemažai moterų kariškomis uniformomis. Jie visi vaikštinėjo, juokėsi, dainavo, kažkuris grojo bajaranu, o dar kiti šoko. Mane nustebino šokančios vyrų poros!

Man svaigo galva ir darėsi vis sunkiau eiti. Tėtis, tai pastebėjęs, užsuko čia pat, netoliese prie Deltuvos, pas savo pažįstamą mokytoją Pakštaitį. Jis pakvietė mus į trobą sakydamas:

– Užeikite. Kas įvyko, matome, o kas bus toliau – žiūrėsime...

Tuo leido suprasti, kad antroji rusų okupacija yra faktas. Mano išvaizda buvo tokia prasta, kad Mama ėmė vėl matuoti temperatūrą, o ji pasirodė besanti 40 °C. Ponia Pakštaitienė pasakė:

– Kurgi jūs jį besivesite į Ukmergę, juk jis nenueis. Palikit pas mus. Čia nuo fronto iš Ukmergės yra atbėgęs provizorius Laucaitis, jis tikriausiai turi su savimi vaistų. Mačiau jį kluone ant šieno.

Atėjo provizorius Laucaitis, nešinas vokiškais vaistais *Zibasol* (Cibasol).

– Jei tokia aukšta temperatūra, – sakė paduodamas vaistus, – tai tikriausiai plaučių uždegimas. Šie vaistai kaip tik tiks.

Mama apsidžiaugusi dėkojo, norėdama atsiskaityti nors rūkyto kumpio gabalėliu, nes be jo vargšėlė nieko daugiau ir neturėjo, ėmė jį pjaustyti ir vaišinti.

Tėvai, palikę mane ponios Pakštaitienės ir sesers Reginos globai, patys išėjo apsižiūrėti savo namų Ukmergėje. Paguldytas į lovą, menkai te susivokdamas aplinkoje, greitai užsnūdau. Kai sovietų zenitinė artilerija pradėjo šaudyti, tada pabudau. Pakštaitienė matydama, kad labai blogai jaučiuosi, atvedė mane parodyti vakarėjant atėjusiai viešniai, tačiau man buvo taip silpna, kad nebepajėgiau atsimerkti ir tos moters nemačiau, tik išgirdau ją sakant:

– Jis ryto nebesulauks... Reikia statyti taures.

Netrukus Pakštaitienė sustatė man gydomąsias taures. Nuo jų nušvito akyse, ėmiau giliau kvėpuoti.

Pakštaitienės rūpesčiu ir pastangomis buvau išgelbėtas iš sunkios ligos, o gal ir iš mirties. Ačiū Jai, ačiū ir dar kartą ačiū, žemai lenkiuosi provizoriui Laucaičiui už vaistus. Jie abu jau mirę, todėl tegaliu už juos melstis.

Po kelių dienų tėvai mane vežime gulintį parsivežė namo. Ukmergėje

reikėjo tuojau pat prisistatyti į karinį komisariatą. Jame gavau atleidimą nuo kariuomenės. Vėliau prasidėjo ištisomis dienomis stovėjimas eilėse gauti pasą ir kartu nuolatiniai vaikymai, jog dar trūksta kažkokio pažymėjimo ar kieno nors parašo.

PRAŪŽUS frontui, Ukmergės centre ištisas namų kvartalas prie Vilniaus gatvės buvo visai sudegęs, tiltas per Šventąją susprogdintas, Deveikio malūnas ir lentpjūvė virtę pelenais. Ukmergės apskrities vykdomojo komiteto pirmininku buvo paskirtas tik ką baigęs gimnaziją Stanislovas Keblas, mano bendraklasio Leono Keblo vyresnis brolis. Buvome gerokai nustebę, kad dar tik ką buvusį mokinį įžengę sovietai jau paskyrė į tokį postą – miesto burmistru. Svarstėme, kokie gi jo nuopelnai sovietams (L. Keblas. „Gyvenimas ant delno“, 2002). Ukmergės miesto vadovu tapo pogrindininkas žydas iš Valtūnų, storulis kiek pastačius, tiek pavertus, visad skubantis Abraomas Sinkė. Besikreipiantiems interesantams dažniausiai taip atsakinėdavo:

– Ui, aš labai neturiu laiko. Jūs matote, kad ant mano vieno galvos stovi visas sugriautas miestas ir dar atstatomas tiltas.

Jis po kiek laiko savo neskaidriu valdininkavimu komunistinei valdžiai tiek įkyrėjęs, kad iš to posto buvo išmestas, bet netrukus paskirtas Apkoopsąjungos pirmininku. Ten bedirbdamas tiek prisibizniavo, kad buvo išmestas iš partijos ir nuteistas.

PARSIVEDĘ iš Atkočių savo karvutę Liepą, apsitvarkę skeveldrų apdaužytą namą, pradėjome gyventi antroje sovietinėje okupacijoje. Tėtis, užkaldamas neobliuotomis patamsėjusiomis lentomis verandos langus, prasarė:

– Mažiau domėsis, kai namas bus nepatrauklios išvaizdos.

Artėjant rudeniui, rugpjūčio pabaigoje, pasiskolinę iš Imbraso širmį, su tėčiu išvykome pas jo brolių Motiejų prie Pažerų, į Bliuvų vienkiemį, kur vasarą buvo nuvežti mūsų žieminiai rūbai. Mums bevažiuojant plentu, už Jonavos pasirodė trys lėktuvai meseršmitai (*Messerschmidt*) ir ėmė šaudyti į plentą. Tėtis akimirksniu iškinkė širmį, ir juo vedini pasislėpėme po plento betoniniu tiltu. Lėktuvas, kelis kartus apsukęs ratą, apšaudė plentą ir nuskrido. Antskrydžiui pasibaigus, mes tęsėme kelionę traukiančios į Vakarų sovietų kariuomenės tirštyje. Pakeliui Tabariškėse užsukome pas tetą Agniešką. Zagorskių sodyboje stovėjo medinis namas, o tvartai mūriniai. Jų vienturtė duktė Magdelė buvo ištekėjusi už policijos vachmistro Albino Paulausko (gimusio 1906 m.). Jie savo lėšomis pastatydino tuos mūrinius pastatus. Suprantama, tikėdamiesi iš tėvų tą ūkelį paveldėti. Tačiau juos abu ištrėmė į Sibirą (1941 metų birželio 14 d.). Albinas žuvo lapkričio 20 d. Krasnojarske, Rešiotų lageryje, o ji po dvidešimt ketverių metų tremties

sugrįžo į Lietuvą ir gavo apsigyventi Kaune pas N. Tarasenkaitę, archeologo ir rašytojo Petro Tarasenos dukterį Tvirtovės alėjoje. Pasilikę Magdelės Paulauskienės senyvi tėvai buvo paėmę augintinę Onutę Vitkutę (ji ištekėjo už Jono Žindžiaus), ši jiems padėdavo namų ūkio darbuose. Mums atvykus, Onutė, jauna mergina (šešiolikos ar septyniolikos metų), mikliai užkūrė viryklę ir netrukus taukuose plaukiojantys kepti kiaušiniai, apdėti grietine, kvepėjo ant stalo. Jie nei vokiečių, nei sovietų kareivių neregėjo, tik girdėjo šūvius ir matė degančio Kauno pašvaistę.

Bliuvus pasiekėme temstant. Vežimui įriedėjus į kiemą, teta Magdelė pirmoji sušuko:

– A, Stasys! Maniau, kad kokie naujos valdžios atstovai atvažiavo... Ir Romukas kartu... Visą laiką apie jus galvojau, ar jūs gyvi, ar sveiki. Mus mūšiai aplenkė, tik už Žiemkelio miško girdėjom stipriai šaudant patrankas.

Čia pat pasirodė ir dėdė Motiejus. Pasisveikinęs tuojau ėmė klausinėti, kaip mums sekėsi kelionė, juk esą tiek daug kariuomenės traukia Prūsijos link. Pažvelgęs į mūsų arklį, dėdė truputį pašaipiai paklausė:

– Na, ir kur jūs tą širmį gavot?

Nedidžiukas, pavargęs Širmis stovėjo nuleidęs galvą, niekad neskuobantis, bet šiaip išvermingas. Jei kas labai nepatikdavo, tai griebdavo dantimis, bet niekada nespirdavo.

– Kaimynas, Motie, paskolino, – atsakė Tėtis.

– Et, ką čia su svetimais arkliais važinėsite. Eiva į mano arklidę, aš jums parinksiu.

Arklidėje buvo puikūs pusiau lengvo tipo trakėnų veislės arkliai. Išgirdę šeimininko balsą, visi sužiuro į jį.

– Šitie šeši tai darbiniai, o tie trys yra prieauglis. Imkite, ve, Sartę, jai jau treji metai.

– Labai ačiū, brolau, bet kaip čia mes imsime tik tik užaugintą...

– Imki, Stasy, turėsi gerą arklį, o man užteks, kiek yra. Dievai žino, dar kaip su visu tuo mano ūkiu bus...

Abu broliai vakarieniaudami vis svarstė, kas laukia mūsų visų tėvyneje, sovietams okupavus Lietuvą, tačiau, be blogybių, nieko gero negalėjo išvelgti. Didžiųjų Vakarų valstybių vadovai nieko konkretaus nepasako dėl Baltijos valstybių nepriklausomybės, išskyrus bendras frazes apie laisvą tautų apsisprendimą. Tačiau lieka neaišku, kas garantuos laisvo apsisprendimo faktą.

Vakare teta Magdelė paklojo mums lovas seklyčioje. Švarios, išvelėtos paklodės kvepėjo linais, pūkiniai patalai maloniai šildė.

Rytą teta mums pasakė:

– Jūsų žieminiai drabužiai Bagdonuos užkasti.

Kelią važiuodami per girią iš Bliuvų iki Bagdonų sodybos įveikėme be-

veik per pusvalandį. Mus sutiko Tėtės sesuo Marija su vyru Jonu ir dar netekėjusiomis dukterimis – Marija (Mare) ir Onute.

– O kurgi jūsų sūnūs? – paklausė Tėtis.

– A... broliai, tai jie netrukus pasirodys, – paskubomis atsakė Marė.

Pakalbėję apie tik ką pražusį frontą ir apie čia pat per dirbamus laukus dešimtimis kilometrų besidriekiančius vokiečių iškastus gynybinius apkasus, kurių visos sienos buvo išklotos kartelėmis, suėjome į *stubą* (trobą) pietauti. Mums bevalgant pasirodė broliai Stasys, Motiejus, Mikas Bagdonai ir dar trys jauni vyrai. Pietaudami kalbėjome tik apie paskelbtą mobilizaciją ir vyrų nenorą eiti sovietų kariuomenėn. Vienas iš jų aiškiai pasakė, kad sovietai yra okupantai, todėl pagal tarptautinius sutarimus neturi teisės šaukti Lietuvos vyrų į savo kariuomenę ir jis neisias į jų kariuomenę.

Po pietų išsikasėme tetos nurodytoje vietoje dvi skrynias su drabužiais, juos sukrovėme į maišus, vežime tuos maišus apkrovėm šieną ir sugrįžome į Bliuvus. O jau ankstyvą rytą, pasikinkę dovanotą Sartę ir parsištu prie vežimo Širmiū vedini, išvykome. Ukmergę pasiekėme apie pusiaunaktį. Mama ir močiutė nekantriai mūsų laukė, sukurdamos mintyse visokių baisybių, kurios galėjusios mus ištikti kelyje.

– Ačiū Dievui, pagaliau visi namie, – džiaugėsi močiutė, – toks tolimas kelias, vien iki Kauno septynios mylios... o keliai pilni svetimos kariuomenės.

Sartę šeriau, girdžiau ir šukavau. Buvo linksma, žvali, bet labai jautri. Man ji labai patiko. Kai paleisdavau ganytis į sodą (sodas didelis ir visas aptvertas) ir atėjęs sušvilpdavau, ji pribėgdavo, o aš jau turėdavau atsinešęs dėželę avižų. Paskiau visad pribėgdavo, išgirdusi tą pačią melodiją švilpant. Pas mus buvo dėdės Medardo balnas ir man rūpėjo pajodinėti Sarte. Pasirodė, kad ji nelabai norėjo būti jodoma, bet po truputį pripratinau.

Vieną lapkričio pavakarį (1944 metais) grįžęs iš pamokų, nutariau laukais zovada pajoti ir Sartę pamankštinti. Vos tik užjojau ant aukštumos netoli kapų, pamačiau už puskilometro būrį ginkluotų vyrų. Jie, išvydę civilį raitelį, iš karto paleido kelias serijas šuvių automatu. Nesupratau, ar tai buvo „žaliukai“, ar sribai, tačiau ar vieni, ar kiti mane kažkuo įtarė. Mano Sartė tuo momentu greičiau susivokė, ką daryti, negu aš. Vos tik prašvilpė pirmosios kulkos, Sartė pakilo ant užpakalinių kojų ir, pasisukusi 180° kampu, pasileido zovada pakalnėn. Aukštumėlė mus tuojau uždengė. Sartei už tokią puikią orientaciją susidariusioje situacijoje paplojau per sprandą.

Ji labai nemėgo šunų ir ypač bijojo automobilių, nes kaime augdama jų nematė. Jos savybė baidytis automobilių man vos nesibaigė tragiškai. Tai buvo 1944 metų lapkritį. Kartu su bendraklasiu Petru Ivanovu vieną popietę nutarėme aplankyti sovietų valdžios iš gimnazijos pašalintą ka-

pelioną kunigą E. Simašką Šalkuvoje. Pasikinkiau Sartę. Linksma bėgo. Gauti iš JAV raudonarmiečių „Viliukai“ ir „Džipai“ Taujėnų vieškeliu vis zujo ir zujo, o ji prasilenkdama vis sudreba. Staiga prieš vieną atvažiuojantį „Viliuką“ mano Sartė šoko į kairę kelio pusę. Aš nespėjau nei vadelių truktelėti, kai automobilis trenkė į vežimo priekinį ratą. Minutėlei viskas dingo iš atminties. Gulėdamas vieškeliu purve tik išgirdau, kaip amerikietiškas „Viliukas“ traukiasi kiek atbulas nuo sudaužyto vežimo ir važiuoja toliau. Išgirstu Petrą, man sakantį:

– Romai, kelkis, kas tau atsitiko?

Pasikeliu, galva svaigsta, ausyse užia, skersai vieškeliu mėtosi sudaužyto vežimo dalys, o mano Sartė kiek įkabindama bėga per arimą, tempdama priekinius vežimo ratus. Bet, laimė, vadelės įsisuko į ratą, įsitempė, ir Sartė sustojo. Čiupteliu už žando ir pajuntu stiprų skausmą. Užspaudžiu nosinę žaizdą ir einu per arimą prie Sartės, o ji kramto vadelių įtemptus žaboklius, visa virpa ir žvilgčioja išplėstomis, pilnomis išgąščio akimis.

Nutempę nuo vieškeliu sulaužyto vežimo liekanas pas artimiausią gyvenimą, patys vedamiesi Sartę, vis tiek nuėjome pas jau čia pat gyvenantį savo kapelioną kunigą E. Simašką. Nors pas jį buvo visas būrys vyrų, jis mudu priėmė, apgailestavo, kad aš taip nukentėjau norėdamas jį aplankyti. Pasidalinę keliomis mintimis apie mokslą gimnazijoje ir tėvynės ateitį sovietams vėl okupavus Lietuvą, atsisveikinome su juo ir pasiliekančiais vyrais, kaip vėliau paaiškėjo, – Lietuvos partizanais ir jų ryšininkais. Jau buvo visai sutemę, o iki namų dar 5–6 kilometrai. Kadangi mano Sartė buvo labai įsibauginus, tai vieškelyje bijojau su ja pasirodyti. Tada aš Petrui patariau keliauti namo tiesiai vieškeliu, o pats nutariau eiti vedinas Sarte laukais ir šniurkeliais.

– Betgi gali susidurti su skrebais, – sakė man Petras, – kaip tu išsiaiškinsi, ko čia naktį su arkliu bastaisi po laukus. Jie gali tave vietoje nušauti, palaikę miškiniu arba jų ryšininku.

Kad ir baugu, bet nėra kas daryti, reikėjo pasiekti namus.

RUGSĖJO viduryje Lietuvos žemėje tebedundant patrankoms ir traktant kulkosvaidžiams, prasidėjo mano paskutiniai mokslo gimnazijoje metai. Juos teko pradėti apdegusiuose, apgriautuose rūmuose. Gimnazijos stogo dalis virš klasių buvo uždengta sena skarda, kurios ne vieną lapą savo rankomis lyginau ir apkarpiau, o kita jo dalis – virš abiejų salių – riogsojo aprūkus ir laukė atstatymo. Kitoje gatvės pusėje stovėjo visiškai išdeges dr. J. Basanavičiaus pradžios mokyklos pastatas.

Iš buvusios A. Smetonos gimnazijos sovietinių švietimo vadovų buvo padarytos dvi gimnazijos – mergaičių ir berniukų. Faktiškai tas abi gimnazijas sudarė tos pačios buvusios vienos gimnazijos mokiniai, bet jau buvo du direktoriai, dvi raštinės. To administracinio suskirstymo nesijau-

tė, atrodė, kad esu toje pačioje gimnazijoje, į kurios pirmą klasę įžengiau 1939 metais. Tik ji dabar buvo jau apspurus, kaip ir mokytojų bei mokinių drabužiai bei nuotaika.

Antrą kartą Raudonajai armijai okupavus Lietuvą, 1944 metų rugsėjo mėnesio pirmomis dienomis į baigiamąją aštuntą klasę iš viso atėjome šešiese: P. Plevokas, P. Ivanovas, H. Jovaiša, J. Boguševičius, V. Narkevičius ir aš. Išskyrus mane, kiti buvo metais jaunesni ir jų nelietė sovietinė mobilizacija, o aš netikau kariuomenei.

Mokslo metų pradžios iškilmingos eisenos į pamaldas nebebuvo, tik nuvedė į miesto centrą su raudona vėliava, ten pastovėjome, neatsiradus kalbėtojų, taip ir grįžome.

Klasės auklėtoju buvo paskirtas malonus, mandagus ir ramus fizikos mokytojas Antanas Bugenis, kilęs iš Jurgelionių kaimo, nuo Užulėnio. Paskutinėje klasėje bendraklasių vėl buvau paliktas toliau eiti klasės seniūno pareigas. Gimnazijoje įvyko daug pakitimų. Ukmergės berniukų gimnazijos direktoriumi buvo paskirtas iš kitur atkeltas lietuvių kalbos mokytojas Petras Čiurlys. Daugelis kalbėjo, jog tai kairiųjų pažiūrų žmogus. Dalis mokytojų nuo komunistų pasitraukė į Vakarus – lotynistas P. Murauskas, fizikas S. H. Antanaitis, germanistas J. Žalys, lituanistas P. Naujokaitis, romanistė Grajauskienė. Mokytojas R. Stankūnas, savisauogos sumetimais slėpdamasis nuo NKVD, pasitraukė toliau nuo Ukmergės, kur jį mažiau kas pažintų. Vilniun išvažiavo muzikas P. Sližys, mokytojas P. Steponavičius, NKVD suimtas dingo matematikas A. Būnikis.

Mūsų abiturientų klasėje dėstė atvykę iš kitur nauji mokytojai: lietuvių kalbą ir literatūrą – minėtas P. Čiurlys, rusų kalbą ir logiką – mokytojas Žižys, matematiką – Raudonis, fiziką – A. Bugenis. Lotynų kalba iš dėstomų disciplinų buvo išbraukta, vietoje Lietuvos istorijos imta mokyti SSRS istoriją ir nagrinėti SSRS konstituciją. Visi stengėmės mokytis, nes tik įgytas mokslas dar galėjo kiek padėti įsitvirtinti gyvenime. Bendra mokinių nuotaika buvo slogi. Ypač slėgė neaiški rytdienos perspektyva.

Vienu metu girdėjome pagyrūniškus komunistų žodžius, kaip didvyriškoji Raudonoji armija „išvadavo“ Klaipėdą, kitu kartu – kaip Ukmergėje turgaus dieną „žaliukai“ (LLA kariai) įmetė granatas į NKVD patalpas miesto centre, buvusiam marijonų vienuolyne, ir patys paspruko. Vėlgi sužinome, kad raudonarmiečiai smarkiai kovėsi su LLA kariais ties Vepriais, „šukavo“ Taujėnų, Gelvonų miškus, kuriuose daug jų partizanai nušovė. Po tokių mūsų žuvę rusai raudonarmiečiai karininkai Ukmergėje būdavo iškilmingai, atviruose raudonuose karstuose, grojant orkestrui laidojami pravoslavų kapinėse (Šviesos gatvėje, kur palaidoti 1863 m. sukilimo malšintojai rusų aukšti kariškiai), o turgaus aikštėje gulėjo nušautų LLA karių išniekinti lavonai.

1944 metų rudenį tiek miestuose, tiek kaimuose ėmė skliti kalbos, jog JAV ir Vakarų valstybės, remiantis Atlanto Charta, pareikalausiančios sovietų išeiti iš Baltijos valstybių ir būsianti atkurta jų nepriklausomybė. Šito troško visi baltiečiai. Netgi buvo samprotaujama, kad vokiečiai laikosi įsitvirtinę Kurše tam, kad galėtų be mūsų jį atiduoti amerikiečiams išsilaipinti kaip prietiltį, įžengiant į Latviją, Lietuvą ir Estiją. Tikėdami Atlanto Charta nemažai jaunimo atsisakė tarnauti Raudonojoje armijoje ir išėjo į partizanus kovai už tėvynę prieš sovietų okupantus. Bendraklasiiai – Bronius Morkūnas „Strausas“ (žuvo kautynėse su sovietų okupantais), Boleslovas (Balys) Eglinskas (slapyvardis „Saulius“, žuvo kautynėse su sovietų okupantais), Petras Pociūnas (slapyvardis „Rimantas“, žuvo kautynėse su sovietų okupantais netoli Masiokų kaimo), Česlovas Isiūnas (žuvo kautynėse su sovietų okupantais prie Taujėnų, Juodgirio miške), Alfonsas Smetona (slapyvardis „Žigaudas“, žuvo kautynėse su okupantais Lėno miškuose), Vaclovas Pauliukonis (slapyvardis „Girėnas“, žuvo 1948 m. kautynėse su sovietų okupantais netoli Žirnųjų ežero) – tapo Lietuvos laisvės armijos (LLA) kariais ir žuvo kaudamiesi su sovietiniais okupantais.

Jie kovojo be galo narsiai, ne vienas jų savo drąsa tiesiog šaipėsi iš okupantų. „Vienas iš tokių, – kaip rašo P. Kuodis („Išdraskyto lizdo paukščiai“, 1997, 88–90 p.), – buvo Petras Pociūnas – „Rimantas“. Tai nedidelio ūgio, galbūt daugiau moteriško veido vyrukas. Jis labai puikiai orientuodavosi miškuose. Jeigu praėjo nors kartą tą vietovę, tai visada ją žinos ir lengvai suras. Be to, turėjo labai greitą orientaciją įvairiose netikėtose situacijose. Tai buvo žaibiškai mąstantis žmogus. Būrio žygio metu jis visada būdavo geriausias vedlys. Visą laiką rašė dienoraštį. Turėdamas laiko, sėsdavosi atokiau nuo kitų ant kelmo ir rašydavo. Pas ką slėpė dienoraštį, mums nebuvo žinoma. Dabartiniu metu, jei būtų išlikęs jo dienoraštis, tai būtų tikras istorinis lobis. Spėjama, kad, jam žuvus, tie, kurie slėpė jo dienoraštį, bijodami, kad nebūtų surastas, galėjo ir sunaikinti.

Kartą „Rimantas“ sugalvojo nuvykti į Ukmergę, ir tai jam puikiai pavyko. Fotoateljė nusifotografavo ir vėl sugrįžo. Antrą kartą reikėjo nuvykti atsiimti nuotraukų. Grįždamas su nuotraukomis, susistabdė pravažiuojantį sunkvežimį Kauno plente. Pavažiavus kokį kilometrą kitą, sunkvežimį sustabdo du rusų kareiviai ir trys karininkai. Važiuoja visi kartu. „Rimantas“ atsargumo dėlei iškėlė koją per bortą ir sėdi, kad reikalui esant galėtų greičiau išsokti. Neaišku, ar toks jo sėdėjimas, ar kitkas sukėlė kareiviams įtarimą. Jie paprašė parodyti dokumentus. Vietoj dokumentų iš kišenės ištraukė pistoletą ir šovė, bet vienas kareivis griebė už rankos, ir šūvis driokstelėjo aukštyne. Atrodė, kad viskas baigta, nes vienam išsiskuti iš penkių beveik beviltiška. Tada jis vertėsi per bortą iš važiuojančios mašinos, o kareivis, neišlaikęs jo svorio, jį paleido. Pakol sunkvežimis

sustojo, pradėjus kareiviams šaudyti, „Rimantas“ dingo krūmuose, ties kuriais kaip tyčia ir vyko ši scena.

Veprių miestelio malūne vedėju dirbo labai bjaurus provokatorius. Visi žinojo, kad jis yra ginkluotas ir stropiai prisideda prie partizanų naikinimo. Iškilio reikalas jį likviduoti. Šiai operacijai pasisiūlė „Rimantas“. Veprių miestelyje tuo laiku stovėjo garnizonas – apie pusantro šimto kareivių ir dar buvo nemažai sribų. „Rimantas“ persirengė moteriškais drabužiais, kurie jam tiko. Atrodė kaip žavi mergaitė. Draugai pasiliko Veprių miestelio pamiškėje. Nuėjęs į malūną, jis net nežinojo, kur rasti vedėją, kur jis gyvena. Malūne buvo nemažai žmonių, laukiančių savo eilės malimui. Priėjęs prie vienos moters, jis pradėjo klausinėti, kur rasti malūno vedėją, nes nori prašyti, kad sumaltų be eilės. Tuo laiku prie jo priėjo malūne buvęs sribas („Rimantas“ jį pažino) ir pradėjo kalbinti kaip mergaitę. Bijodamas, kad nebūtų įtartas, suvaidino labai kuklią mergiotę ir nusisuko šalin, priėjo prie skelbimų lentos, lyg norėtų paskaityti skelbimą.

Stribui išėjus, jis vėl grįžo prie tos moters, o ši jam pasakė, kad vedėjas gyvena čia pat, ir net parodė duris. Įėjęs į virtuvę, susitiko vedėjo žmoną, o ši pasakė, kad jos vyras serga ir kambaryje guli lovoje. Jis pasiprašė, kad leistų pasikalbėti dėl malimo be eilės, ir pažadėjo gerai atsilyginti. Žmona atidarė kambarį, ir jis įėjo. Lovoje gulėjo vyras. Be ilgesnių kalbų išsitraukė pistoletą ir šovė, bet peršovė tik ausį. Antras šūvis buvo visai nesėkmingas, nes pistoletas užspringo. Vedėjas šoko iš lovos ir, būdamas gana stambus, jį užgulė. Po šūvio, turbūt žmonos pakviestas, įbėgo ir tas pats sribas, o vedėjas jo paprašė pakviesti pagalbos galvodamas, kad malūne yra daugiau partizanų, o ši ir vienas sutvarkysias. „Rimantui“ pavyko ištraukti granatą ir galvojo kartu susisprogdinti. Tai matydamas, vedėjas jį paleido ir griebė nuo sienos kabantį šautuvą. Tuo pasinaudodamas, nors ir apkultas, „Rimantas“ išbėgo pro duris. Stribai, sukelti ant kojų, pradėjo vytis ir šaudyti, bet nuo miško pusės draugai atidengė ugnį, ir jis laimingai paspruko. Kita laimė, kad garnizono kareiviai buvo išvykę į užduotį gaudyti partizanų ten, kur jų nebuvo, todėl visi laimingai pasitraukė.

Mano bendraklasis Petras Pociūnas – „Rimantas“ 1947 metų kovo 10 dieną Diržių kaime pateko į MGB suruoštą pasalą, netekęs vilties pabėgti nusišovė. Jis kilęs iš Labanosių kaimo, netoli Veprių.

1944 metų rudenį prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai nebeatėjo paskutinės gimnazijos klasės užbaigti ir Balys Eglinskas – „Saulius“. Jis buvo didelis Tėvynės patriotas ir ryžosi eiti į ginkluotą kovą su okupantais. Išeidamas klasės draugams yra pasakęs: „Einu mirti už Tėvynę...“ Gimnazijoje Balys labai mėgo literatūrą ir buvo Ukmergės J. Tumo-Vaižganto literatūros būrelio narys. Net kovų protarpuose rašė dienoraštį, kuriame yra pažymėjęs, kad jį buvo aplankęs bendraklasis Petras Ivanovas. „Jo gilios ir prasmingos mintys, – rašo bendraklasė Janina Jalins-

kaitė-Kluonienė – „Audra“ („Aukštaitijos partizanų atsiminimai“, Vilnius, 2004, 288 p.), – teikė drąsos, pasitikėjimo man ir kitiems draugams. Jis žuvo 1946 m. liepos mėnesį kartu su būrio vadu Keciuriu Taujėnų miške. Jo motina man perdavė keletą kruvinų laiškelių skiautelių... Balys Eglinskas „Saulius“ susisprogdino granata, bet nepasidavė gyvas žiauriam ir klastingam priešui – sovietiniams okupantams.“

Mokytojų išugdyta meilė Dievui ir Tėvynei buvo visų mūsų bendraklasių partizanų kovos kelrodžiu kovoje už Tėvynės laisvę.

Kiti ėmė ieškoti būdų, kaip „pasijauninti“, t. y. ištaisyti gimimo metus į 1927 arba 1928 metus, kad jų neliestų mobilizacinis šaukimas į Raudonąją armiją ir galėtų mokytis. Pakoregavus gimimo metrikus, spalio mėnesį mūsų VIII klasė nuo šešių mokinių pagausėjo iki aštuoniolikos. Tačiau netrukus sužinome, kad suimti du gimnazistai – P. Ivanovas ir B. Tamošiūnas. Paaiškėjo, kad P. Ivanovas padėdavo savo motinai, dirbusiai Ukmergės miesto savivaldybėje valytoja, ir išmetamų popierių ryšuliuose aptiko tuščius senesnių laikų metrikų blankus. Juos pasiėmė. B. Tamošiūnas mokėjo gerai atkartoti parašus. Jis kartais humoro dėlei klasės lentoje kreida juos užrašydavo. P. Ivanovas atnešdavo B. Tamošiūnui blankus, o šis puikiai pasirašydavo už kleboną, ir tokiu būdu bičiuliai „pajaunėdavo“.

Sovietų NKVD vis dėlto greitai juos susekė. Tačiau netrukus paleido. Mat P. Ivanovo socialinė padėtis (jo tėvas grįsdavo Ukmergėje grindinį) ir pagaliau rusiška pavardė bolševikams labai netiko, kad jis būtų baudžiamas už priešsovietinę veiklą. Antras – kaimo mokytojo vaikas atkartoją klebono parašą, norėdamas padėti savo draugams. Apskritai P. Ivanovas, neaukštas brunetas, buvo labai gabus jaunuolis, baigė gimnaziją sidabro medaliu, tik įstojęs į Vilniaus valstybinį universitetą, buvo pakviestas į Lietuvių literatūros katedrą laborantu. Tačiau vėliau, jau dirbdamas dėstytoju, buvo pašalintas iš Vilniaus universiteto už lietuvišką nacionalizmą. Pareigų praradimas universitete, gal ir kiti nelabi dalykai P. Ivanovą tiek paveikė, jog jis pakeitė savo gyvenimo būdą. Šis jį pražudė. B. Tamošiūnas, pasimokęs porą metų Vilniaus dailės institute, dėl materialinių nepriteklių turėjo palikti dailės studijas ir su žmona Regina išvykti dirbti į Baisogalą. Visą gyvenimą ten dirbo. Baisogaloje bemokytojaudamas neakivaizdžiai baigė lietuvių literatūrą ir buvo puikus mokytojas.

1944 metais gimnazijoje, vėl kaip ir 1940 metais, įsteigta komjaunimo organizacija, kurią tiesiog nebuvo iš ko sudaryti. Mūsų klasėje nebuvo nė vieno komjaunuolio. Pirmiausiai imtasi ieškoti, ką užverbuoti gimnazijos komsorgu (komjaunimo organizacijos vadovu). Juo buvo numatytas Leonas Keblas, bet jis išvyko į Vilnių ir gavo aukštesnes pareigas komunistų spaudoje (žr. L. Keblas, „Gyvenimas ant delno“, 2002).

SPALIO revoliucijos 27 metinėms šiaip taip buvo atstatyta per karą išdegusi gimnazijos iškilnių salė ir joje suruoštas minėjimas. Pranešimą skaitė Ukmergės komunistų partijos veikėjas (rodos, apskrities viršininkas) B. Goštautas. Jis buvo visai menko išsilavinimo žmogus ir pirmiausiai ėmė girtis laimėjimais (bolševikai nuveiktus darbus vadindavo laimėjimais), ir tarmiškai kalbėjo:

– Pirmu, mės dimunstruojam atstatytu elektrini ir šiandien, kaip matat, turime elektrą, untru, mės dimunstruojam malūnu, trečiu, mės dimunstruojam atstatytu gimnaziju, kur mūsų vaikai gali toliau mokintis.

Taip jis paeiliui viską dėstė, siekdamas pabrėžti sovietų valdžios pokario nuopelnus. Po susirinkimo gimnazijų (mergaičių ir berniukų) jungtinis choras padainavo liaudies ir lietuvių kompozitorių dainas, nes sovietinių nemokėjome. Minėjimas užbaigtas himnu „Lietuva, Tėvyne mūsų...“ Jo 1940–1941 metais neleisdavo giedoti, bet kadangi vokiečių okupacijos metais buvo giedamas, tai antrosios okupacijos pradžioje sovietai jau nebenorėjo pasirodyti blogesniais okupantais ir kurį laiką nedraudė jį giedoti. Lietuvos himnas buvo giedamas, kol B. Dvarionas parašė LTSR himną „Tarybinę Lietuvą liaudis sukūrė...“, o faktiškai „Tarybinę Lietuvą sovietai sukūrė...“

ATĖJO 1944 metų Kalėdos. Atsivežėme iš savo miško Varkališkyje eglaitę ir pastatėme kambario kampe. Ją papuošėme nepriklausomybės laikais pirktais kalėdiniais papuošalais. Kūčių vakarą pagal tradiciją Tėtis atnešė truputį šieno, išdėliojo jį ant stalo, Mama užtiesė balta staltiese ir pastatė *slizikus* – prėskučius. Močiutė iš savo išaugintų aguonų paruošė visą vazą aguonpienio. Žuvų, kaip paprastai, Kūčių vakarui atsiuntė Mamos pusbroliai Kuzmickai, Šventosios žvejai. Be minėtų patiekalų, Mama išvirė spanguolių ir Tėčio mėgstamo avižų kisieliaus. Tik pyragėlių su grybais nebuvo, nes karo veiksmai neleido prisirinkti grybų. Stalą suruošus, Tėtis atsinešė maldaknygę ir pasidėjo savo įprastoje prie stalo vietoje. Visai šeimai sustojus, jis garsiai persižegnojo, sukalbėjo „Tėve mūsų“, „Sveika, Marija“ ir pasimeldė už mirusiųosius. Mes visi sekėme jį. Po maldos paėmė *plotkelę* (kalėdaitį) ir pirmiausiai padavė atsilaužti močiutei, paskiau Mamai ir mums, o Mama – savo mamai, savo vyrui Stasiui ir mudiem. Džiaugėmės, kad išlikome sveiki per frontą ir turėjome ką valgyti.

– Vargšai tie mūsiškiai Sibire, – sudejavo močiutė, – jie ten alkani, paplotėlės neturi...

– Jau aš jiems siuntinį ir pinigų pasiunčiau, – sakė Mama, – vis šį tą turės, jei tik siuntinį gaus.

PO NAUJŪJŲ METŲ (1945 m.) buvo nemažai išgasties, kai Tėtis gavo kvietimą atvykti į Ukmergės apskrities komunistų partijos komitetą. Spė-

liojome, svarstėme, galvojome, dėl kokio reikalo jis šaukiamas. Visą pergalvoję priėjome prie išvados, kad galgi partijos komitetas – tai ne NKVD, gal nesuims.

Susirūpinę laukėme Tėčio sugrįžtant. Kai parėjo, pasirodė, kad jį apdovanojo medaliu „Už gerą darbą Didžiame tėvynės kare“. Tėtis niekaip negalėjo suprasti, kaip čia jį komunistai galėjo apdovanoti. Vėliau sužinojo, kad Švietimo skyriaus vedėjas Andrijaitis (Rusijos lietuvis) jį pristatė šiam medaliui gauti. Mat jis, 1940–1941 metais atvykęs iš Rusijos į Ukmergę, buvo paskirtas Švietimo skyriaus vedėju. Mano Tėtis tada ir paskui, jau antrosios sovietų okupacijos (1944 m.) metu, vis buvo mokytojas. Turbūt jam patiko, kad Tėtis per visas okupacijas išbuvo mokytoju, ir pristatė apdovanojimui. Galimas daiktas, kad tas medalis padėjo išvengti tremties į Sibirą.

NEPAISANT visų karo meto vargų ir sunkumų, laikas žengė greitai ir atėjo toji diena, kai nuo jos liko 100 dienų iki abitūros egzaminų. Ukmergės gimnazijoje šimtadienį gimnazistai iškilmingai atšvėsdavo su valgiais, nealkoholiniais gėrimais, net ir alus buvo draudžiamas, ir šokiais gimnazijos salėje. Norėjosi ir mums, kad ir karo laiku, suruošti šimtadienį kiek galima iškilmingiau. Mano, kaip seniūno, pareiga buvo susitarti su mergaičių gimnazijos aštuntos klasės seniūne Milda Paškevičiūte, kaip suruošti tą taip laukiamą šimtadienio pobūvį. Nutarėme pirmiausiai kreiptis į savo tėvus ir prašyti jų, kiek ir kokių produktų galėtų tam reikalui išskirti, nes visas maistas buvo parduodamas pagal asmens maisto kortelę. Gavę tėvų pritarimą, ėmėme galvoti, kas šokiams grotų. Mokinio Krogerto grojimo akordeonu, atrodė, lyg ir būtų per mažai, o salės radiofikavimo priemonės sudegė gaisro metu. Tada kažkas pasiūlė kreiptis į Ukmergėje tada buvusios 16 divizijos (vadinamos lietuviškąja) pulko vadą majorą H. Daugėlą (buvęs Lietuvos kariuomenės šarvuočių pulko Radviliškyje leitenantas). Majoras H. Daugėla ne tik sutiko atsiųsti orkestrą, bet ir pats panoro kartu dalyvauti, paprašė pavalgydinti orkestrantus. Pagal tradiciją į šimtadienį pakvietėme septintų klasių seniūnus pabūti mūsų džiaugsmo šventėje.

Šimtadienyje pirmąjį sveikinimo žodį tarė direktorius P. Čiurlys, po to mokytojai. Visi buvome susėdę prie iškilnių salėje „u“ forma sustatytų stalų, – centre mokytojai ir svečiai, o kraštuose mokiniai. Orkestras susitalpino scenoje. Aš sėdėjau drauge su mergaičių klasės seniūne Milda Paškevičiūte, – buvo priimta, kad klasių seniūnai sėdėtų kartu. Jos klasikinės šukuosenos aukso spalvos plaukų sruogos gulėjo nusvirusios ant baltutėlės uniforminės suknelės apykaklaitės. Ji buvo, kaip visada, rami ir taktiška. Man patikdavo, kaip primerkusi savo žalsvas akis nusijuokdavo. Tą vakarą ji daugiau juokėsi ir džiaugėsi.

Prisiminėme ir apgailestavome, kad su mumis kartu nedalyvauja neatskiriama Mildos draugė, grakščioji brunetė Sofija Mimavičiūtė. Ji su tėvais buvo pasitraukusi į Vokietiją.

Šokių sukuryje, kaip merginų buvo sugalvota, jos visos prisisegė po gėlės žiedą (suprantama, dirbtinės, nes tada, vasario mėnesį, gyvų gėlių nebūdavo) ir lapelį su skaičiumi, o į krepšelį buvo sumesti tokie pat popieriaus lapeliai su tokiais pat skaičiais ir gėlėmis, skirtomis vaikinams. Tokį lapelį su gėle ištraukęs, vaikas prisisegdavo prie atlapo ir jam reikėjo susirasti merginą, kuri būtų prisisegusi tokią pačią gėlę ir turėtų tokį patį skaičių.

Visam tam žaidimui vadovavo Milda. Ji, eidama pro šalį, nepastebimai įdėjo man į delną baltą gėlytę su skaičiumi 33 (tą lapelį išsaugojau). Pasirodė, kad tokia pat gėlė buvo prisegta ir prie jos gimnazistiškos juodos prikyštės. Aš buvau jai be galo dėkingas už tokią „klastą“. Pučiamųjų orkestrui užgrojus valsą, ji žvilgtelėjo į mano atlapę prisegtą gėlę ir pakvietė pirmojo šokio. Mikliai įsisukome į bendraklasių šimtadieninį valsą su loterijoje ištrauktomis šokėjomis.

Netruko pasibaigti malonus ir taip ilgai lauktas šimtadienis, tačiau jo įspūdis ilgam išliko jaunose širdyse kaip nuveikto didžiulio darbo pabaigtuvių preambulė. Visi džiaugėmės, kartu tiek metų žingsnis į žingsnį eję tuo pačiu gimnazisto taku, tiek metų kvėpavę tuo pačiu klasės oru, kurį vienas iškvėpdavome, o kitas įkvėpdavome.

Po šimtadienio prasidėjo ruošimasis abiturijos egzaminams. Vieną sekmadienio popietę, su bendrasuliu Vytautu mums pabaigus kartoti bilietus, priėjo mano Tėtis ir sako:

– Esate abiturientai ir laikas išmokti lošti preferansą. Eiva į valgomąjį, ten aš jau viską paruošiau.

Greitai suvokėme preferanso esmę. Sekmadienio popietėmis su bendraklasiais ir Tėčiu vis sulošdavome vieną kitą *pulkutę*. Tokie preferansai mums, jauniems lošėjams, buvo labai įdomūs, nes Tėtis stengdavosi mus įveikti (bent taip atrodydavo), o mes įtempę visą sumanumą stengėmės laimėti.

Vieną pavakarį besikalbant su Tėčiu apie artėjantį lietuvių kalbos egzaminą (šis būdavo pirmasis), jis papasakojo, kaip Veiverių mokytojų seminarijoje teko laikyti baigiamuosius egzaminus ir kaip mecenatas T. Žilinskas nutraukdavo mokinio egzaminavimą, sakydamas:

– *On prekrasno znajet* (jis puikiai moka).

Besiklausydamas Tėčio prisiminimų pamačiau, kaip pro vartelius įeina odiniu puspalčiu vilkintis vyriškis. Tėtis, truputį atstūmęs lango užuolaidą, žvilgtelėjo ir pratarė:

– Tai tikriausiai enkavedistas, pasakyk, kad manęs nėra namie, – o pats nuėjo slėptis.

Nekviestasis, laikydamas dešinę ranką kišenėje, turbūt joje buvo pistoletas, tik pasisveikinęs prasistūmė pro mane ir, įėjęs į kambarį, paklausė: „Kur yra tėvas?“ Jam atsakiau, kad jo nėra namie.

– Kaip tai nėra, juk jis pažiūrėjo pro langą.

– Ne jis, o aš žvilgtelėjau, – atsakiau jam.

Tada jis pareikalavo, kad jam aprodyčiau visą namą, ir liepė man eiti pirma jo. Apėjome, bet Tėčio nesurado, nes jis tyliai pereidavo ratu iš vieno kambario į kitą nepastebėtas. Neaptikęs Tėčio, man rusiškai nurodė:

– Pasakyk, kad tėvas rytoj atvyktų į NKVD, į penktą kambarį.

Aš jam atsakiau irgi rusiškai:

– Pasakyti aš pasakysiu, bet būtų geriau, kad jūs paliktumėte kvietimą. Jis visu kūnu kažkaip keistai sujudėjo ir pikta prašvokštė:

– Jokio kvietimo nepaliksiu, – ir, paėmęs gulintį ant stalo laikraštį, ant jo užrašė, kur ateiti.

Vėl visiems baimė – kam kviečiamas, kas laukia jo nuėjus, ar begriš... Kai kitą dieną Tėtis nuėjo į nurodytą NKVD kambarį, pasirodė, kad niekas nieko nežinąs apie jo iškvietimą. Tėtis sugrįžęs tepasakė:

– Tai tikriausiai buvo bandymas, ar aš ateisiu, ar ne...

GEGUŽĖS 9 dienos rytą Mama tiesiog bėgte įbėgo į kambarį, plačiai atidarė duris ir plodama delnais džiugiai sušuko:

– Staseli, jau pasibaigė karas! K–a–r–a–s pasibaigė... pasibaigė karas!

Tėtis visas kiek sukručio ir tyliai ištarė:

– Vadinasi, prasideda ilga okupacija...

ABITŪROS egzaminai prasidėjo (gegužės 27 d.) lietuvių kalbos rašomuoju darbu. Mums buvo pranešta, kad kas neparašys to rašomojo, tas nebeteks teisės toliau laikyti egzaminus. Todėl atsidėję visi ruošėmės spėliodami, kokias temas sovietų valdžia, remdamasi savo ideologija, galėtų mums pateikti. Tie spėliojimai dar labiau pagyvėjo, kai sužinojome, jog temas parinks ne mūsų mokytojai, kaip tai būdavo daroma, bet jos bus atsiųstos iš Švietimo ministerijos Vilniuje.

Abiturientai spėliojo, o mokytojai galvojo, kad bent viena tema turėtų būti liečianti Žemaitės kūrybą, nes ji daug rašė apie vargingus kaimo žmones ir kai ką kunigų nenaudai. O tai, atrodė, sovietinei ideologijai labai pritiktų. Manėme, kad galėtų būti tema ir iš S. Nėries kūrybos, juk ji buvo parašiusi poemą, garbinančią sovietinių komunistų vadą gruziną Staliną (tikroji pavardė Džiugašvili). Kiti tvirtino, kad greičiausiai bus kas nors iš K. Donelaičio kūrybos, nes šis būrų, kuriuos spaudė tik ką nugalėti vokiečiai, dainius. Buvo, kurie ragino nepamiršti A. Strazdelio, kovojusio prieš ponus, arba J. Biliūno, neapkentusio carizmo. Pagaliau socialistas J. Janonis irgi galėtų būti, nors jo kūryba labai negausi. Sovietų

ideologijai nepriimtini, galvojome, bus Maironis – jis kunigas ir Lietuvos atgimimo dainius, V. Kudirka – išjuokęs rusų valdininkų blogybes, plėste plėšęs Lietuvą iš Rusijos jungo. V. Krėvė-Mickevičius, nors 1940 metais buvo ministras pirmininkas bei užsienio reikalų ministras, 1941 metais įkurtos Lietuvos TSR mokslų akademijos prezidentas, bet kartu su besitraukiančia vokiečių kariuomene išvykęs į Vakarus. Aš tikėjau, kad bent viena tema vis tiek bus skirta Žemaitės ar Donelaičio kūrybai.

Mūsų didžiausiai nuostabai, dieną prieš lietuvių kalbos egzaminą sužinojome, kad kažkas esą gavęs iš Švietimo ministerijos mašininkės sekretorės lapelį su egzaminų temomis, tarp kurių viena skirta Žemaitės kūrybai. Aš buvau pasirašęs rašinį apie darbščiuosius K. Donelaičio būrus. Kai visų akivaizdoje direktorius P. Čiurlys praplėšė voką ir perskaitė egzaminams skirtas temas, pasirodė, kad jos neatitiko lapelyje surašytųjų, bet viena vis dėlto buvo skirta K. Donelaičio kūrybai. Vėlgi dieną prieš matematikos egzaminą (raštu) gavome neva tuo pačiu keliu atėjusį lapelį su egzaminų uždaviniais. Kadangi lietuvių kalbos temos neatitiko, tai skeptiškai žiūrėjome į neva egzaminams skirtų uždavinių sąlygas. Bet dėl viso pikto juos išsprendėme. Beje, vienam uždaviniui išspręsti prireikė mokytojo Raudonio pagalbos. Mūsų džiaugsmui ir nuostabai, iš penkių uždavinių trys atitiko. Štai tau ir ministerijos paslaptis! Kitus egzaminus – fiziką, chemiją, istoriją ir dar lietuvių kalbą bei matematiką – laikėme atsakinėdami žodžiu.

Pasibaigus abiturientų egzaminams, iškilmingame Mokytojų tarybos posėdyje buvo įteikti mašinėle rašyti pažymėjimai nurodant, kad jie išduoti Brandos atestato vietoje ir vėliau bus pakeisti į tikrą Brandos atestatą. Po visų pabaigtuvių mes, mergaičių ir berniukų gimnazijų abiturientai, dalyvaujant tėvams, suruošėme pobūvį ir surašėme „Bendrą nutarimą“ susitikti po penkerių metų. Deja, iš sovietų valdžios tokiame susibūrimui pirmą leidimą gavome tik po penkiolikos metų. Paskiau, jau liberalėjant komunistiniam režimui Lietuvoje, galėjome tokius buvusius abiturientų susitikimus suruošti, siekdami „atnaujinti ryšius, visam laikui sutvirtintus eilėje draugėjų praleistų metų“ (ištrauka iš „Bendro nutarimo“), ir dažniau.

Gavęs Brandos atestatą, ruošiausi tęsti mokslą universitete. Jaučiausi esąs pajėgus studijuoti, bet vis negalėjau galutinai apsispręsti, kokią specialybę pasirinkti. Vis pagalvodavau – kaip gerai mano bičiuliams P. Ivanovui ir Z. Zinkevičiui, vienas svajojo tik apie literatūrą, antras tik laukė, kada galės pradėti lituanistikos studijas. Z. Zinkevičiui jau gimnazijoje apsispręsti dirbti lituanistikoje padėjo mokytojas R. Stankūnas. Aš nors veikiausiai literatūros būrelyje, bet literatūros studijuoti negalvojau, laikiau save tam netinkančiu.

Tėtis kartais užsimindavo, ar nevertėtų man eiti į mediciną, nes pats esu nuo ligų (kaulų tuberkuliozės) nukentėjęs. Mama vis pasakodavo,

kaip baigęs chemijos mokslus užsienyje Ankudavičius maloniai dirbęs Panevėžio cukraus fabrike.

Paskutinėje klasėje mokytojos J. Krištaponytės gražiai dėstoma chemija vis labiau lenkė prie inžinerinės chemijos. O pusseserės Marijos Bagdonaitės-Bašinskienės, studijavusios farmaciją, pasakojimai apie įdomias chemijos studijas puikiose laboratorijose, virto paskutiniu lašu į specialybės pasirinkimo taurę.

Mano draugui, su kuriuo visą gimnazijos laiką sėdėjome viename suole, Vytautui Narkevičiui specialybės pasirinkimo reikalas buvo paprastesnis – jis iš karto buvo nutaręs būti inžinieriumi mechaniku. Iš aštuoniolikos mūsų klasės gimnazijos absolventų iš karto į aukštąjį mokslą nuėjo septyniolika: į agronomiją – J. Blažekas, J. Boguševičius, H. Danielius, F. Gumbaragis, A. Telksnys, į mediciną – P. Plevokas, A. Ciunys, M. Tamošiūnas, V. Čepukėnas, į mechanikos mokslus – V. Narkevičius ir H. Jovaiša, į filologijos mokslus – Z. Zinkevičius ir P. Ivanovas, į architektūrą – B. Valaika, į miškininkus – P. Žlioba, M. Katinas, į statybą – R. Raudonikis (neužbaigė studijų), į cheminę technologiją – R. Baltrušis. Tik vienas J. Stakaitis pradžioje nesiekė aukštojo mokslo, jį įgijo žymiai vėliau. Kai kurie, besimokę kartu nuo 1939 metų, paskutinėje klasėje, 1944 metais sugrįžus sovietinei okupacijai, dėl galimų prieš juos represijų (daugiausiai tarnavę Vietinėje rinktinėje) paliko Ukmergę ir išvažiavo kas į Kauną, kas į Vilnių užbaigti gimnazijos. Užbaigę tas gimnazijas ir gavę tinkamas įstoti į aukštąsias mokyklas charakteristikas (tai buvo labai svarbus įstojimui į universitetą dokumentas), galėjo studijuoti – Vilius Čepukėnas, Vincas Putna, Leonardas Karalevičius, Petras Barčinskas (į Kauno kunigų seminariją).

Dar namuose bemažtydamas apie būsimas studijas, gavau kvietimą (kaip ir visi buvę gimnazijos choristai) dalyvauti Ukmergės berniukų ir mergaičių gimnazijų mišriame chore, išvykstančiame į pirmąją sovietinę Dainų šventę Vilniuje (1945 m. liepos mėn.). Iš Ukmergės į Vilnių mus atvežė atvirame sunkvežimio kėbule ir patalpino Vilniaus universiteto „Tauro“ bendrabutyje. Išskyrė vieną didelį kambarį, priklotą šiaudų, ant kurių gulėjo keliolika čiužinių. Maitintis *Žaliame Štralyje* gavome specialius talonus.

Dainų šventė buvo kartu ir mano pirmas įžengimas į Vilnių, todėl po pirmos repeticijos išskubėjau pasižvalgyti po miestą – kaip visa atrodo po tokių smarkių mūšių. Pasukau Gedimino kalno link. Einant Didžiąja gatve nemalonų įspūdį sudarė tekančios drumzlinos vandens srovelės iš kiemų į gatvę. Jautėsi, kad juose bjauri nešvara. Malonesnį vaizdą išvydau Bernardinų sodelyje. Čia viskas buvo žalia ir gražu.

Perėjęs sodelį, pirmą kartą gyvenime įkopiau į Gedimino kalną! Ilgai žiūrėjau į pilies akmenis, į laiko nugairintas plytas. Mintyse prabėgo daug Lietuvos istoriją menančių faktų, kuriuos taip nuosekliai mums dėstė is-

torijos mokytojas J. Aleksa. Prisiminiau, kaip mokytojas R. Stankūnas, cituodamas poeto A. Mickevičiaus žodžius, kartojo: *Historia Polski tragiczna, a Litvy – romantyczna* (Lenkijos istorija tragiška, Lietuvos – romantiška). Kokia čia romantika, pagalvoju, jei viskas dešimtimis kartų aplaistyta lietuvių krauju, besigrumiant su galingais įsiverželiais. Vieniems Lietuva buvo kliūtis susijungti dviem viduramžių galybėmis – Kryžiuočių ordinui su Kalavijuočių – ir tuo pretekstu vis ruošti žygius *Drang nach Osten* (Veržimasis į Rytus), kitiems – *Otkrytj okno Rosii v zapadnuju Evropu* (Atverti Rusijos langą į Vakarų Europą), treiems – sudaryti bendrą valstybę „Žečpospolitą“.

Nuo kalno žvilgtelėjau į Vilniaus katedrą, ant kurios frontono, didžiuoju kryžių laikydamas, ramiu veidu dar stovėjo šv. Stanislovas. Nepajutau, kaip pusbalsiu ištariau: „Viešpatie, pasigailėki mūsų.“ Ir čia pat pagalvoju: o kurgi tie puošnūs karališkieji rūmai, iš kurių Žygimantas Augustas stiklo galerija žingsniavo į Radvilų rūmus Neries krantinėje, kad galėtų aplankyti Barborą Radvilaitę? Viską sugriovė įsiveržusi Rusija. Tolumoje švytėjo Kristupo Paco pastatydintoji Šv. Apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia – baroko ir skulptūros šedevras. Jos viduje lėtai, lėtai besiūbuojantis krištolo burlaivis lyg simbolizuoja žmogaus plaukimą gyvenimo bangose. Pasisukęs į dešinę, pasigėrėjau gausybe senamiesčio bokštų, kuriuose stengiausi įžiūrėti Šv. Kazimiero bažnyčios karūnuotąjį bokštą. Perbėgau akimis Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčių ansamblių, žavėjau Trimis Kryžiais (skulptorius A. Vivulskis), skirtais kankiniams už tikėjimą. Ilgai žvilgsniu tyrinėjau Vilniaus universitetą ir grakštų Šv. Jono bažnyčios bokštą, prisimindamas juos buvus karališka buveine. Pagaliau užvertęs galvą pažvelgiau, kiek gi to Gedimino pilies bokšto dar tebėra, o jo pačiame viršuje, apsiniaukusio dangaus fone, pleveno okupantų raudona vėliava. Temo, kai aš lėtai grindiniu nusileidau nuo Gedimino kalno žemyn ir, perėjęs dar 1939 metais Lietuvos vyriausybės cemento plokštėmis gražiai išklotą Gedimino aikštę (dabar aikštė padengta granito plokštėmis), patraukiau į Taurakalnį nakvynės.

Įvykusioje Dainų šventėje Ukmergės berniukų ir mergaičių gimnazijų jungtiniam chorui buvo paskirta trečia vieta po Vilniaus ir Kauno universitetų chorų, kuriems vadovavo: Vilniaus – J. Sinius, o Kauno – K. Griaudė. Mes su savo chorvedžiais J. Motiekaičiu ir P. Sližiu labai džiaugėmės trečiaja vieta.

Pargrįžęs namo, ėmiau ruošti studijoms Kaune.

Studijos